

Dates de la intervenció:

- 15 a 27 d'octubre de 2019 (518 K121 N 597-2019/1-27468)
- 28 octubre a 8 novembre de 2019 (518 K121 N 597-2019/2-27520)

ESTHER MEDINA GUERRERO

ATICS SL

Mataró, abril 2020

ÍNDIX

1.	FITXA TÈCNICA.....	3
2.	INTRODUCCIÓ.....	4
3.	ENTORN GEOLÒGIC i GEOGRÀFIC	6
4.	NOTÍCIES HISTÒRIQUES I ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS.....	15
5.	METODOLOGIA	34
6.	DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS.....	35
7.	CONCLUSIONS.....	39
8.	BIBLIOGRAFIA.....	41
9.	REPERTORI ESTRATIGRÀFIC	48
10.	DOCUMENTACIÓ GRÀFICA	49
10.1	Documentació fotogràfica	49
10.2.	Cartografia	82

1. FITXA TÈCNICA

NOM DE LA INTERVENCIÓ	Vall de Núria / Coma del Clot
UBICACIÓ	Queralbs (Ripollès)
COORDENADES UTM FUS 31N ED50	X: 430160.2 Y:4693975,5 Z: 2014,75 msnm
CONTEXT	Zona d'alta muntanya
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Excavació i documentació
DATES D'INTERVENCIÓ	- 15 a 27 d'octubre de 2019 (518 K121 N 597-2019/1-27468) - 28 octubre a 8 novembre de 2019 (518 K121 N 597-2019/2-27520)
PROMOTOR	Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya

2. INTRODUCCIÓ

En la present memòria es recullen els resultats de la intervenció arqueològica que es desenvolupà a la Coma del Clot de Núria (Queralbs, Ripollès).

El dia 23 d'octubre de 2017 es va realitzar una visita a l'estació de Vall de Núria (amb presència de l'arqueòloga dels Serveis Territorials de Cultura de Girona, Sra Montserrat Mataró, la Sra Montserrat Freixa, arqueòloga de l'empresa ATICS S.L. i el descobridor de les restes el Sr Emili Ametller) per poder observar les restes arqueològiques d'un possible sepulcre localitzat a prop del pal número 4 del Telecabina de la Coma del Clot de Núria.

Una vegada realitzada la visita a la zona es va poder concloure que tan sols amb una observació visual no es podia determinar si es tractava o no d'un sepulcre, per la qual cosa es proposava una intervenció arqueològica amb l'objectiu d'obtenir més informació.

Aquests treballs es van dur a terme aprofitant els treballs de substitució de l'actual telecabina, tenint en compte la proximitat de la possible estructura i el seu risc d'afectació. En aquest sentit, tot emprant la maquinària disponible per les obres, es va planificar una intervenció arqueològica d'un dia per a l'aixecament mitjançant mètodes mecànics de les lloses observades a la superfície i efectuar un sondeig. Aquella tasca va permetre constatar les marques antròpiques en una de les lloses que semblava de coberta, una possible estructura murària per sota d'un altre bloc de pedra i una seqüència estratigràfica amb l'aparició de còdols de probable procedència rierenca.

La presència d'aquests elements i l'escassa superfície excavada impediè determinar amb fiabilitat el caràcter antròpic del conjunt. Per aquest motiu els Serveis Territorials de Girona del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya emeten un informe proposant una intervenció arqueològica d'urgència amb l'objectiu d'obtenir més informació i completar la seva

documentació.

L'empresa ATICS, S.L., adjudicatària del concurs de les intervencions arqueològiques d'urgència a Catalunya, tingué adjudicada la realització d'aquesta intervenció arqueològica d'urgència, d'acord amb el que dictamina el Decret 78/2002, de 5 de març, del reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic de Catalunya (DOGC 3594, de 13-05-2002). Aquests treballs es van dur a terme entre els dies 26 d'octubre i 8 de novembre de 2019.

La intervenció consistí en l'aixecament amb una màquina d'altres lloses susceptibles de pertànyer a un possible sepulcre i l'excavació sistemàtica de l'espai per tal de poder confirmar o descartar la presència de restes arqueològiques en el seu interior, fet que ajudaria a determinar si es tractava d'un sepulcre obrat o bé un aflorament de roques de la zona.

La direcció arqueològica d'aquesta intervenció ha estat assumida per l'arqueòloga Esther Medina Guerrero de l'empresa d'arqueologia ATICS S. L. Gestió i Difusió del Patrimoni Arqueològic i Històric i sota supervisió dels Serveis Territorials de Cultura de Girona.

Els objectius de la intervenció arqueològica d'urgència es centraren en la contrastació de l'origen antròpic de les restes mitjançant la seva excavació sistemàtica, la detecció d'evidències materials que aportessin dades sobre la seva cronologia i funcionament, i l'elaboració d'una planimetria completa.

Les tasques d'excavació i documentació sistemàtica foren dutes a terme per un equip d'arqueòlogues format per Kateryna Shkarinska i Marta Nolla. La cartografia va ser realitzada per Àlex Moreno. El sistema de registre utilitzat fou l'ideat per Harris i Carandini.

3. ENTORN GEOLÒGIC i GEOGRÀFIC

Queralbs té el terme municipal més extens de la Vall de Ribes amb 93,47 km². Limita pel N, el NO i l'O amb el Conflent i l'Alta Cerdanya; al S amb els municipis de Planoles i Ribes de Freser, per l'E amb el terme de Vilallonga de Ter i al NE fa de límit amb el municipi de Setcases. El terme municipal és format per les dues antigues parròquies de Sant Jaume de Queralbs i Sant Sadurní de Fustanyà, esmentades totes dues en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell, el 819, amb els noms de Keros-albos i Fustiniano. A més de Queralbs, que és el cap de municipi, i el llogaret de Fustanyà, dintre d'aquestes parròquies s'han format altres nuclis secundaris com el veïnat de Serrat, la caseria de la Farga, la de Vilamanya (sobre les coves de Rialb), la de Rialb, i el gran complex de Núria, el qual comprèn el santuari del mateix nom, diverses dependències i edificis, i les instal·lacions d'unes pistes d'esquí. Tots els seus nuclis de poblament, a excepció de Núria, es concentren en uns pocs quilòmetres quadrats, des de la Farga a les coves de Rialb, amb altituds inferiors als 1300 m, als pendents de la vall del Freser, mentre que la major part d'aquest extens municipi, formada per l'alta vall del Freser i la conca del riu de Núria, és formada per carenades i valls pregones, obertes en els durs metasediments paleozoics i neoproterozoics.

El cap de municipi es troba a 7 km de Ribes de Freser, vila amb la qual s'uneix per una carretera que segueix paral·lelament el curs del Freser i surt des de la N-152. Té estació de ferrocarril del cremallera de Ribes a Núria.

A un nivell més concret, Núria es troba al bell mig de l'alta muntanya dels Pirineus. El santuari és gairebé a 2000 metres d'altitud, en el punt on conflueixen tres valls: a ponent hi ha la vall de Finestrelles, amb la vall subsidiària de la coma de l'Embut; al nord la vall d'Eina, i a llevant la vall de les Molleres, formada per la de Noucreus i la de Noufonts. El conjunt de totes aquestes altes valls constitueix una capçalera muntanyenca encerclada per una llarga i alta carena semicircular que la tanca per l'est, el nord i l'oest per damunt dels 2700 metres; el cim més alt és el Puigmal (2910 m). Pel sud, un

rocam dur i enlairat tanca el conjunt d'aquestes valls. El relleu és abrupte i el clima fred i plujós. Hi dominen els boscos de roure, de pi roig i de pi negre, però als vessants més alts només hi subsisteix el prat alpí. L'accés ha estat tradicionalment difícil, en especial a l'hivern, tot i que el cremallera ha facilitat la logística.

Geologia i geomorfologia

La comarca del Ripollès es situada en el Pirineu Oriental, porció que s'estén des de la vall del Segre fins la Mediterrània. La zona central del Pirineu rep el nom de Zona Axial. La Zona Axial es troba formada per materials neoproterozoics i paleozoics pre-Hercinians afectats, durant el Carbonífer superior, per l'orogènia herciniana i durant l'eocè superior, juntament als materials post-Hercinians que constitueixen la cobertura prepirinenca, per l'orogènia alpina. Es tracta de materials que presenten un grau de deformació important i també un metamorfisme de baix grau. La seva edat es troba compresa entre el Neoproterozoic superior¹ i el Carbonífer mitjà. A la zona axial també hi afloren gneis que deriven de roques ígnies prehercinianes (ordovicianes). Els materials de la cobertora, d'edat paleozoica terminal (Estefano-Permià), mesozoica (base del Garumnià), i paleocena (sostre del Garumnià) i de l'eocè foren afectats per l'orogènia alpina a finals de l'Eocè. .

L'espai és constituït majoritàriament per roques metamòrfiques (fil-lites, quarsites i gneissos), amb intercalacions de marbres. Els gneis (ortogneiss) de Núria-Carança-Canigó constitueixen l'aflorament més important d'aquest material en terres catalanes, conformant l'anomenat Dom del Freser. Es tracta d'un petit plutó granític d'edat ordoviciana metamorfitzat i deformat durant l'orogènia herciniana, amb una aurèola de gneissos de Carança. La seva duresa i resistència a l'erosió provoca les gorges del Núria i del Freser, les

¹ Recentment s'ha trobat que els materials més antics del Pirineu són d'edat Neoproterozoica superior (és a dir, la part més alta del Precambrià) (Casas Tuset, comentari personal).

parets de roques de Tot lo Món i que les cubetes de sobreexcavació de Núria i Coma de Vaca es formin on són.

La zona constitueix la millor mostra de la geomorfologia glacial i periglacial del Pirineu oriental i acull bons exemples de circs glacials i congestes típiques d'aquest sector pirinenc. La glaciació del Würm, fa uns 20.000 anys, és la que va provocar la formació de llengües de geleres més llargues, arribant a baixar fins a prop de Queralbs i de Setcases, on avui dia encara es poden observar els dipòsits de les morrenes. En aquesta glaciació es van formar nombrosos circs glacials que van romandre en una glaciació posterior, de fa uns 10.000 anys i anomenada Tardiglacial. Tot i que ja fa molts anys que s'han fos totes les geleres dels Pirineus orientals, la zona està afectada per una dinàmica nival i periglacial, sobretot per la solifluxió que es deixa notar als prats per sobre dels 2000 m d'altitud, i per la gelifluxió, part damunt dels 2400 m, provocant fenòmens de crioturbacions. També les canals d'allaus i tarteres són elements propis d'aquesta dinàmica.

Quant a les formacions d'episodis glacials més importants a la zona que ens ocupa cal destacar el glacialisme de Coma de Vaca i Coma del Freser. Comprèn el riu Freser i constitueix el glacialisme més llarg de la zona donada la gran conca de recepció. El circ del Freser està envoltat pels pics de Bastiments, Tirapits i l'Infern. També en aquest sector es coneix el glacialisme de l'alta Vall de Núria: A Núria s'unien diferents geleres procedents de Coma de l'Embut, de Coma Finestrelles, de Coma d'Eina, de Coma Fonda o Noufonts i de Coma de les Mulleres o Noucreus. El circ glacial de Coma de l'Embut és el més alt, envoltat pel Pic del Segre, el Puigmal i el turó de l'Ortigar. El circ de Coma d'Eina és el més complex i espectacular, està envoltat pels pics de Núria, Eina i Noufonts. El gel que baixà per les gorges de Núria ha deixat diverses valls penjades al voltant del riu, com la mateixa Vall de Núria.

Litologia

Els materials de Queralbs es classifiquen cronològicament segons les següents unitats cronoestratigràfiques:

- Ordovicià: Roques ortoderivades de materials granítics. Descrits com gneis de Núria i Carançà. Es tracta de gneis ocellars que formen grans afloraments quilomètrics, amb una estructura massiva i una textura granular.. Apareixen a la part nord-oriental de la comarca i la considerable duresa d'aquests materials ha fet que s'hi formin relleus rocosos i sovint molt abruptes; en tenim exemples en les escarpades gorges de Núria i del Freser, tallades en el gneis, i en els estimballs dels Coforns.

- Neoproterozoic superior-Cambrià inferior ?: intercalacions de roques carbonàtiques, calcàries i dolomies, sovint poc o molt marmòries per efectes del metamorfisme. Les clapes més extenses d'aquestes es troben entre Rialb i la capçalera de la vall Estremera; però fora de la zona occidental apareixen arreu, en forma de llargues barres que destaquen en el paisatge per la seva tonalitat clara i pel caràcter rocós i pedregós del terreny.

- Neoproterozoic superior-Ordovicià inferior ?: Els metasediments són els materials predominants en aquesta unitat. Deriven d'una alternança rítmica de gresos i lutites, en capes centimètriques o mil·limètriques. La seva localització és al nord i al sud del terme municipal i amb certa presència fins a trobar l'encavalcament de Ribes de Freser. Les lutites poden ser negres. El límit entre les unitats no és fàcil de diferenciar en molts indrets. Unitat compressiva que engloba a casi tota la resta d'unitats del Cambro-ordovicià Descrita com a Grup de Canavelles i formació Jújols o grup Jújols. Edat: Neoproterozoic superior-Ordovicià inferior ?

- Plistocè – Holocè: Dipòsits periglacials. Dipòsits heteromètrics de sorres i clasts angulosos. Localment tenen important contingut de llims o argiles. Poden tenir fins a 4 metres de gruix i tenen una relació abrupta amb els

dipòsits morrènics. La seva localització és a la vall del Freser prop de Queralbs i al nord del municipi.

Referent a les formacions litològiques no consolidades localitzades bàsicament al fons de les valls o vessants amb gruixos poc importants cal dir que, malgrat ser minoritàries, la majoria de les zones urbanes es troben assentades a sobre d'aquesta tipologia de materials. Es poden diferenciar tres grups de materials. Dipòsits d'origen al·luvial que es troben a les principals zones fluvials, sobretot al Freser al sud del terme, constituïts per graves, sorres i lutites de l'holocè recent. Dipòsits d'origen col·luvial localitzats en algunes clapes del sud del Freser i al nord, on es troben zones amb còdols angulosos heteromètrics amb matriu llimosa-argilosa. Finalment hi ha dipòsits de con de dejecció, formats per una mescla heteromètrica de clastos subangulosos de les mateixes roques del substrat i una matriu limo-sorrenca-argilosa.

Pel que fa a la vall de Núria, els materials que constitueixen el substrat rocós de Núria són els més antics del Pirineu. A les gorges del riu Núria i del Freser trobem els gneis, antigues roques cristal·lines que provenen del sòcol o suport primitiu del Pirineu; tenen colors clars. Els materials d'origen sedimentari que es dipositaren damunt dels anteriors durant tota l'era paleozoica van esdevenir més tard els esquistos que formen les carenes i els cims de l'entorn de Núria; són de colors més foscos.

Enmig dels esquistos apareixen de manera discontinua i molt contrastada materials carbonatats, originàriament calcaris, transformats en marbres característics en el paisatge, pels seus tons clars, blancs, grisos o blavosos. Per la seva capacitat de dissoldre's amb l'aigua i engolir els torrents superficials, produeixen la circulació subterrània i són l'origen dels anomenats fenòmens càrstics, com ara el Forat de l'Embut, en el camí del Puigmal i algunes altres coves i avencs a la rodalia de Queralbs.

Les grans unitats de relleu del territori pirinenc quedaren configurades d'ençà dels plegaments de mitjan terciari. La fesomia de detall de les valls i

les altes carenes pirinenques, però, es deu als esdeveniments posteriors. El fet més significatiu va ésser el refredament acusat del clima, durant l'època quaternària, com a conseqüència del qual es formaren glaceres que ompliren de glaç moltes valls al llarg d'uns quants quilòmetres.

Per sobre de Núria, des del Puigmal fins al Torreneules, les capçaleres de les valls esdevingueren circs glacials des dels quals descendien les llengües de glaç. A Núria conflüïen les procedents de la vall de Finestrelles, d'Eina i de les Molleres, on a causa de l'enorme acumulació de glaç i del poder d'excavació d'aquest glaç s'originà la formació de l'ampla vall i el pla on actualment està situat el santuari. Més endavant, la massa de glaç es veié obligada a superar l'obstacle del rocam dur (gneis) que forma les gorges, polint-lo i desgastant-lo. La glacera procedent de Núria encara rebia dues llengües més de glaç procedents de les comes de Fontnegra i de Fontalba. La glacera descendí fins a 1200 metres d'altitud, a la rodalia de Queralbs, després d'haver-se unit, poc abans, amb la glacera procedent de la vall del Freser. L'aspecte i morfologia actuals de les altes valls pirinenques, com la de Núria, es deuen fonamentalment a l'acció erosiva d'aquelles glaceres, avui totalment desaparegudes. Carenes, vessants i fons de vall han estat tan sols retocats lleugerament pels mecanismes d'erosió posteriors: l'escolament de l'aigua, el trencament de la roca pel fred i el glaç de l'hivern, i també per les allaus.

L'aprofitament dels recursos geològics ha tingut, històricament, força importància, amb explotacions mineres a tota la comarca. El ferro era un dels minerals més extret de mines de la Vall de Ribes ja des del segle XVII. De fet aquest ferro era el que proveïa les fargues de les valls del Ter i del Freser. També s'ha trobat i aprofitat arsènic, antimoni, coure i plom, així com or i argent. Però ja als anys 1920 es van deixar d'explotar per manca de competitivitat. A dins l'espai, sota el Costabona s'extreia scheelita (tungstat de calci), i al municipi de Queralbs, sota l'Estremera, hi ha la interessant Mina Saragossa, oberta el 1894 de la que s'extreia arsenopirita. Té les seves boques a la cota 1690 i des d'aquí baixava un aeri fins a la vall. Té galeries

que s'endinsen 435 m a l'interior de la muntanya; sota d'aquesta mina, a una bauma, hi ha restes de barraques de miners.

Orografia

El terme de Queralbs queda encerclat per l'ampli arc que descriu la serralada pirinenca entre el pic de Gorra blanc al NO del poble i el puig de Bastiments al NE, on es troben els cims de Puigmal (2913 m), el puig de Segre (2843 m), el puig de Finestrelles (2827 m), el pic d'Eina (2794 m), el pic de Noufonts (2864 m), el pic de Noucreus (2799m), el pic de l'Infern (2860 m), i el puig de Bastiments (2874 m), que coincidint amb la línia fronterera limita en aquest sector amb els municipis d'Oceja, Er, Sallagosa i Eina, pertanyents a l'Alta Cerdanya, i amb Fontpedrosa, que pertany al Conflent. Des del puig de Bastiments el terme municipal segueix la carena que passa pel coll de la Marrana, el Gra de Fajol (2708 m), Martinell, el puig de Balandrau (2585 m), i la serra de la Canya, i limita en aquest sector de llevant amb els municipis de Setcases, Vilallonga de Ter i Pardines; des d'aquí el terme segueix el torrent de Serrallonga en direcció a ponent, que separa el bosc de Serrat i el de Ribes, fins a trobar el Massanell, el segueix fins a la seva incorporació al Freser i l'acompanya fins a sota el serrat del Vent; a partir d'aquest punt, el límit municipal s'enfila de nou seguint la serra d'Estremera fins a trobar el pic de Gorra blanc; en aquest sector limita amb Ribes a migdia i Planoles.

Hidrologia

La part NE del terme pertany a la conca del Freser, la qual és formada per diversos circs i cubetes glacials i queda separada de la vall de Núria per la carena que arrenca de Noucreus i segueix per la coma de Fontnegre, el serrat de les Pedrisses i les Roques i el Roc de Totlomón. El Freser neix al S del puig de Bastiments, a la vall del Freser; aigües avall, ja en el pla de Coma de Vaca, rep per la dreta el torrent de Coma de Vaca, que recull les aigües des de la vall que s'inicia a la Fossa del Gegant i que queda limitada al N per les Trunferes i el pic de la Vaca (2826 m), i al S pel puig de Torreneules (2711m). En aquest pla conflueixen els dos rius i el torrent que per l'E baixa del coll de Tres Pics.

Aigües avall, ja en plenes gorges del Freser, rep diferents torrents que recullen aigües procedents del puig de Balandrau pel marge esquerre, i del vessant del puig de Torreneules pel marge dret. A Daió rep, pel marge dret, el seu principal afluent, el riu de Núria.

La vall de Núria, centrada al N del terme municipal, va del Puigmal fins al pic de Noucreus formant un conjunt de valls glacials i torrenteres, com les de l'Embut, de Finestrelles, d'Eina, de Noufonts i de Mulleres, que desemboquen al pla de Núria. És una vall de formació glaciària, i queda tancada per les carenes secundàries que arrenquen del puig de Fontnegre i el Puigmal i convergeixen a la Creu d'en Riba, per on s'escola el riu de Núria, que a partir d'aquest punt segueix en fort pendent per les espectaculars gorges de Núria seguint el que en èpoques glacials era una llengua de gel. A la sortida d'aquestes gorges conflueix amb el Freser, en el paratge de Daió (1200 m). Durant el seu trajecte, aquest riu rep per l'esquerra i no lluny de Núria el torrent de Fontnegre, nascut a la coma del Clot, aproximadament a la meitat del seu recorregut. A Carcal, sota el salt del Sastre, rep per la dreta el torrent de Fontalba, que neix a la vall del mateix nom en una important surgència a 2020 m (l'Adou de Fontalba). Aquesta vall de formació glaciària composta de diferents circs penjats, és limitada per les carenes del Tros de Bou, el serrat del Borrut i la serra de Fontalba que arrenquen del Puigmal; a migdia de la serra de Fontalba s'inicien les pendents que porten a Queralbs.

Des de Daió el Freser encara rep alguns torrents fins a arribar al paratge del Molí, sota Queralbs, on pel marge dret hi conflueix el riu de Tosa, que recull les aigües de la vall formada per diferents antics circs glacials i situada al S del Puigmal i tancada pel Pas dels Lladres i la serra d'Estremera.

L'aigua també pot actuar subterràniament dissolent i erosionant la roca, sobretot en terrenys amb marbres. D'aquesta manera s'han format algunes coves i avencs, així com les dolines de la Serra de la Vaca i el desguàs del llac superior de Carançà. Destaquen la Cova de les Encantades, sota el Puigmal (Queralbs), i el Forat de l'Embut, a Núria (Queralbs), a les quals es poden

afegir: les coves del Penitent, la cova de les Roques del Quatre corns, la cova de la Font Seca, l'avenc del Bugader, la cova de Sant Pau, les coves de Catau de l'Ós, la mina Saragossa i la cova de Cal Pitu-Pitu.

4. NOTÍCIES HISTÒRIQUES I ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS

Fruit de les particulars condicions geològiques de la zona, les coves són nombroses arreu del terme. Cal destacar les de Rialb, situades al marge dret del Freser, amb estalactites i estalagmites i d'uns 250 m de profunditat. En el marge esquerre del riu de Tosa, poc abans de la seva confluència amb el torrent del Borrut, hi ha la cova de les Encantades d'uns 500 m de profunditat i abundants estalactites i estalagmites. En el mateix paratge i situades sobre la font de l'Home Mort hi ha les coves del Penitent. Seguint el marge esquerre del mateix riu hi ha la cova de les Orenetes; aigua avall i al marge dret, la Grallera i les coves dels Fadrins; i davant de les coves de Rialb, en el marge esquerre del Freser, en el Roc de Sant Serni, sota Fustanyà, hi ha el Tut de Fustanyà. Totes aquestes coves han estat explorades i s'hi han realitzat importants troballes que indiquen la remota existència humana en aquests paratges des del Paleolític Inferior a l'edat dels Metalls.

Els testimonis d'època romana es localitzen a 2150m, a la vall de Coma de Vaca, on s'han documentat restes d'una cabana ocupada entre finals del segle I i el segle III, que s'ha interpretat a nivell funcional com el centre d'algun tipus d'explotació ramadera i forestal. Una mica més avall (2.080m), al jaciment de Jaça del Mig, es documentaren una cabana i un tancat corresponents a un assentament de tipus ramader del període visigòtic (segles VI- VII dC).

Les set valls de Núria fa mil·lennis que reben visites. Pastors i ramats devien ser els més assidus visitants, fet que generaren la necessitat de construir una *domus hospitalis* com a refugi. Poc després, hi ha documents pastorívols que esmenten qüestions materials, conflictes entre pastors i lluites contra els poders monàstics o episcopals.

Segons la tradició, Sant Gil va arribar a la vall al voltant de l'any 700. Aquest sant, d'origen atenès, va residir a la vall durant quatre anys. Sempre segons la llegenda, el sant va tallar una imatge de la Verge que va amagar en una cova en veure's obligat a fugir quan els àrabs van envair la Península Ibèrica. Al costat de la Verge va deixar amagades l'olla que utilitzava per fer el

menjar, la creu que presidia les seves pregàries i la campana amb la qual cridava als pastors perquè vinguessin a menjar.

El 1072, un pelegrí procedent de Dalmàcia, i de nom Amadeu, va arribar a la vall buscant la imatge de la Mare de Déu segons una revelació divina. Va construir una petita capella a la qual acudien els pelegrins. El 1079 va trobar la imatge, al costat de la creu, la campana i l'olla i va traslladar tots els objectes sagrats a la capella.

La imatge de la Mare de Déu de Núria que avui es venera és una talla datada entre el segle XII o segle XIII. Es tracta d'una talla en fusta d'estil romànic. De trets primitius, la talla manté encara la seva policromia perfectament conservada. La Verge té al Nen assegut sobre el seu genoll esquerre. Aquest té una de les seves mans aixecades en senyal de benedicció. Tant Maria com el Nen vesteixen mantell i túnica. Abans de la restauració, la imatge tenia un color negrós provocat pel pas de el temps, la humitat i el fum de les espelmes. Aquest color li va valer l'apel·latiu de moreneta del Pirineu.

Fins als nostres dies ha arribat una curiosa tradició. Les dones que desitgen tenir fills col·loquen el seu cap sota l'olla de Sant Gil i fan tocar la campana. Cada repic representa un fill amb el qual s'espera que la Verge la beneeixi.

Els pastors consideraven a la Verge de Núria patrona de la fertilitat. Des de 1983 és també la patrona dels esquiadors catalans. La coronació canònica de la Mare de Déu de Núria va tenir lloc el 1965 i els padrins van ser Ramon Mas-Bagà Cros i la seva dona Núria Blanc Bertrand. La seva festivitat se celebra el 8 de setembre.

L'any 1087, les pastures de la vall de Núria (citada com Annúria) van ser cedits a el monestir de Santa Maria de Ripoll per Guillem Ramon de Cerdanya.

No es tenen dades exactes sobre la data de la seva fundació. L'any 1162 la vall comptava amb un alberg que feia les funcions d'hospital i refugi de pastors. Al costat de l'alberg es trobava una capella dedicada a Santa Maria. Aquest mateix any, el papa Alexandre III va concedir indulgència a tots els pelegrins de el lloc.

El terratrèmol de 1428 va destruir per complet l'alberg i la capella. Es va realitzar una primera reconstrucció el 1449 i es van reconstruir per complet entre 1640 i 1648. El 1728 van ser ampliat.

L'església actual es va inaugurar l'any 1911. Poc després es va afegir un hotel i es va iniciar la construcció del Via Crucis, obra que no finalitzaria fins a 1963.

El 1931, a l'habitació número 202 de l'hotel, es va redactar el que seria l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, que va quedar ratificat a les urnes el 2 d'agost de 1931 i aprovat per les Corts el 9 de setembre 1932.

El 22 de juliol de 1936, pocs dies després que s'iniciés la Guerra Civil espanyola, el que fou aleshores rector de la parròquia va fugir a França, emportant-se la imatge de la Mare de Déu de Núria. Volia així salvar-la dels milicians i de la crema indiscriminada d'objectes religiosos que alguns d'ells estaven duent a terme. La imatge va acabar a Suïssa i va estar oculta fins a 1941, any en què va tornar a la vall. A l'acabar la guerra civil, l'exèrcit franquista va instal·lar a la vall unes dependències de l'exèrcit de muntanya.

L'església actual és de construcció recent i té forma de quadrat obert per un dels costats. Al seu costat, a més de l'hotel, es troben quatre cases destinades a acollir els pelegrins. Just davant es troba la capella de Sant Gil on, segons la llegenda, es va trobar la imatge de la Mare de Déu. Va ser construïda en 1615 i ampliada amb posterioritat.

Hi ha un tren de cremallera que va des de Ribes de Freser fins al santuari, instal·lat el 1931. La carretera es detura a Queralbs (una prolongació fins al

santuari resta interrompuda de fa anys). Per als esports de neu i l'excursionisme hi ha, a més dels establiments hotelers del santuari, un antic hotel, avui residència per a joves, gestionada per la Generalitat, dos allotjaments, dos refugis, una escola d'esquí, tres telesquís i una pista de glaç.

La història documental del municipi de Queralbs, després de la menció del 839, es reprèn un segle més tard amb el testament d'Auresza, que el 938 llegà béns de Cairosalbos a Sant Joan de les Abadesses; però el document més important d'aquests primers temps és la consagració de l'església de Sant Jaume de Cheros Albos, feta el 30 de juliol del 978 pel bisbe Guisad II d'Urgell a petició dels habitants del lloc. La cosa més notable és que el bisbe consagrà subjectà la nova església consagrada a la de Sant Sadurní de Fustanyà, construïda dins de la mateixa parròquia i que, per tant, tenia aleshores una major categoria.

Entre els segles X i XII veiem confirmades les pastures d'aquests indrets a grans monestirs: així, el 966 el comte Oliba Cabreta concedeix les pastures de Coma de Vaca i Coma de Freser al monestir de Sant Joan de les Abadesses, i l'any 1087 el comte Guillem Ramon de Cerdanya dona les pastures de la vall de Núria al monestir de Ripoll; al segle XIII seran concedides amb exclusivitat, almenys les del terme parroquial, als homes de Queralbs i de Fustanyà. El 22 d'abril de 1273, amb privilegi expedit a la ciutat de Perpinyà, l'infant Jaume concedeix, per 500 sous melgrosos, les pastures de les muntanyes incloses en les dites parròquies als homes de Queralbs i de Fustanyà, sota un cens anual de 50 sous, amb exclusió de tothom, sense el seu consentiment. Aquest privilegi, que indubtablement devia ésser lucratiu per als homes d'aquests llocs, fou confirmat l'any 1277 perquè s'havia fet malbé el document anterior.

Com la majoria de pobles de la Vall de Ribes, Queralbs era de domini reial, segons que consta en el capbreu dels volts del 1370, però al llarg del segle XIV fou infeudat a diferents nobles, com els Montclar, abans del 1280; Pere de Montclar, el 1339, el va subinfeudar a Ramon de Ribes; més tard fou de Pere

Galceran de Pinós, que n'era senyor el 1383, i el posseïa juntament amb les baronies de Pinós i Mataplana i la resta de les valls de Ribes.

A finals del segle XIV, a Queralbs es registraven 41 focs i 3 a Fustanyà, on el 1553 ja n'hi havia 32. Al principi del segle XVIII (1718) hi havia 300 h (queralbins) al cap de municipi i 120 a Fustanyà i Serrat, que el 1787 ja havien passat a 352 i 151 respectivament. Durant el segle XIX s'arribà al punt àlgid de 602 h a tot el municipi (1860), xifra que no se superaria fins el 1900 (611 h) i que encara es remuntaria fins al màxim de població (871 h) el 1940. A partir d'aquest moment el municipi va perdre la seva antiga vitalitat i s'inicià un descens progressiu: 502 h el 1950, 393 el 1960, 229 el 1975, i les xifres de 223 i 199 per als anys 1981 i 1991. Malgrat aquest descens, durant l'última dècada del segle XX, la població es mantingué força estable, així, el 2001 hi havia 194 h. El 2005 es comptabilitzaren 202 h, malgrat la majoria de cases de la població són de segona residència i d'estiueig.

Les muntanyes d'aquest municipi allotgen un seguit de comes, solanes i jaces on tradicionalment, des de la història més remota, han pasturat els ramats dels grans monestirs, també de gent autòctona de la zona i de les terres baixes, que enviaven els seus ramats a estiuejar a muntanya i a hivernar a la plana, a través d'antigues carrerades que anaven fins a l'Empordà per Besalú, i fins al Vallès i el Penedès per Osona. A Queralbs, com a la resta dels Pirineus, els prats dominen fins a altituds d'uns 1800-2000 m. Més avall hi ha els boscos, i fins als 1300 m s'enfilen els conreus de farratge, pel bestiar, ja que la ramaderia és l'única activitat que encara perdura a la població, i la majoria dels camps es dediquen a la pastura. Els ramats són d'ovelles, vaques i cavalls, encara que aquests últims es troben en regressió.

L'aigua és l'element més notable d'aquestes muntanyes; cada racó amaga una deu o un torrent, que engruixeix altres torrents o els dos rius cabdals del municipi. El 1903 es va inaugurar la primera central hidroelèctrica, i després en seguiren d'altres, fins a un total de cinc (Freser superior, Daió, les lelles o la Farga, el Molí i Rialb) que té el terme. Són centrals petites, inferiors als 3 000

kW de potència. Una altra antiga riquesa del terme era l'existència de meners d'arsènic, ferro i plom argentífer, explotats, els de ferro, des de l'edat mitjana, i potser abans, i els d'arsènic a càrrec de la Societat Aurífera dels Pirineus Orientals, iniciada el 1843 i que es va tancar definitivament l'any 1916. Les instal·lacions de la Farga, malmeses en gran part per la riuada del 1940, i les de Rialb, són restes d'aquestes explotacions, actualment oblidades. El 1820 s'hi havien trobat velles escodes, que hom va creure romanes, sota el salt del Sastre, al camí de Queralbs a Núria, cosa que fa suposar que aquests meners ja eren explotats des de l'època romana.

En el present les úniques activitats industrials de Queralbs es limiten a les centrals hidroelèctriques i al sector de la construcció, mentre que cada vegada més, la principal activitat econòmica del municipi és el turisme. Pel que fa als serveis, el municipi disposa d'hotels, pensions, residència casa de pagès i un alberg, a més de les instal·lacions de l'estació d'esquí alpí de la Vall de Núria. El poble de Queralbs (156 h el 2005) es troba a 1236 m d'altitud, al S del terme, en un replà del vessant dret del Freser, més amunt del torrent d'Estremera o de Toses. S'emplaça en un fort pendent, de manera que constitueix un bon exemple de la localització dels nuclis habitats a mitja muntanya, característica de les terres de l'alt Freser. Encara que en els últims anys s'han construït algunes cases seguint una arquitectura centreeuropea, la imatge general de la població encara presenta un grau d'unitat notable gràcies a l'organització dels estatges, que correspon sobretot a recorreguts horitzontals i esglaonats per la necessitat d'aconseguir el màxim de soledat.

A Queralbs hi havia un petit castell, però mai no va tenir la categoria de castell termenat, encara que el 17 de març de 1375 el rei Pere III va dictar un privilegi per a la conservació d'una fortalesa. Hi destaca l'església parroquial de Sant Jaume, romànica, del final del segle XI, que reemplaçà 200 anys més tard una altra església anterior consagrada el 978. Es troba a l'extrem de ponent de la població, a 1 236 m d'altitud, en un replà graonat del vessant dret del Freser, posat en una solana. L'entrada és situada en el mur de migdia, mentre que al darrere de l'església s'inicia el gran massís pirinenc que s'enfila

vers la collada de Fontalba. Aquesta església, que ha sofert diverses campanyes de restauració (la darrera finalitzà el juliol del 2001), és d'una nau amb absis i un creuer més tardà. Té la volta sensiblement apuntada, cosa que revela una nova construcció, possiblement del segle XV. Com a frontal d'altar es pot contemplar la còpia del retaule gòtic del segle XIV, actualment conservat al Museu Nacional d'Art de Catalunya. La porta d'accés encara conserva algunes restes de la ferramenta que abans la decorava. Protegeix la porta un porxo o nàrtex, format per sis arcades, a manera d'andanada de claustre, que descansen sobre cinc columnes amb capitells esculpits que es poden relacionar amb els tallers rossellonesos que actuaren especialment durant la segona meitat del segle XII en tota la Catalunya del Nord; representen animals fantàstics, fulles estilitzades, volutes i algun cap humà. Aquest atri o porxo és cobert amb un vessant, i sota la coberta es poden observar els extrems de testa ben tallats en les bigues de fusta empotrades en el mur. A l'extrem N de l'església hi ha un campanar de torre amb una petita espadanya al damunt, semblant a la que corona l'extrem de migdia del braç del creuer.

Una notícia del 1428 diu que la majoria dels habitants de Queralbs moriren en el terratrèmol del 2 de febrer d'aquell any, i que possiblement es va malmetre també l'església; alguns dels escrostonaments dels capitells es podrien haver produït per aquest motiu, i l'església de Núria restà gairebé totalment destruïda.

Antecedents arqueològics

Bauma dels Fadrins: Jaciment descobert el 1972 per Cisco Coll, Eudald Carbonell i Ramón Busquets. Es troba situat al marge dret de la confluència del Torrent d'En Boscàs amb el Torrent dels Plans, a uns 50 metres sobre el nivell fluvial de l'Estremera, davant dels Plans, al S del terme de Queralbs. Es realitzà una cata de prospecció de 50 x 50 cm. És una cavitat de doble entrada, oberta al Nord-est, de 7 metres de llargària. Probablement fou destinada a l'hàbitat, tot i que no és possible fer aproximacions sobre el grau

de permanència i estacionalitat. En aquella intervenció s'hi recolliren 48 fragments de ceràmica. L'inventari dels materials descriu un d'aquests fragments amb decoració que combina l'aplicació plàstica de cordó parcial amb impressió ungular fixa i profunda. El material lític està representat per un punxó de pissarra. Cronològicament, el jaciment se situa al Bronze Final- Edat del Ferro. Toledo i Pons (1982: 172) hipotetitzen sobre una possible funció sepulcral de la cova.

Bauma de Collell: Situada en posició escarpada i inaccessible (oberta a un cingle i a 30 metres sobre el nivell fluvial de l'Estremera), el seu descobridor hi recollí l'any 1948 un fragment descontextualitzat de ceràmica llisa que formaria part d'un aixovar funerari. La boca de la cavitat, oberta a l'oest, es protegia per una llosa contemporània a l'enterrament. Les dimensions de la cova són molt reduïdes (3 x 2 metres). Posteriorment, l'equip Grober Xaialsa hi recollí 8 fragments ceràmics dispersos (4 informes, 1 vora, 1 nansa, un fragment de nansa, 1 fragment de decoració ungulada), a més de 4 peces dentàries i 16 ossos diversos, i restes de carbó. Les ceràmiques de l'Edat del Bronze presenten una tipologia atípica, mentre que les restes antropològiques es limiten a aquestes 4 peces dentàries i a migrades restes òssies cremades. Aquests vestigis fan pensar en una funció sepulcral de la cavitat durant l'Edat del Bronze Final, quan hauria acollit un enterrament individual de cremació. Aquesta hipòtesi queda reforçada tenint en compte les migrades dimensions de la cavitat, que no permetria de cap manera una funció habitacional, i encara més essent tan inaccessible.

Cova d'en Cisco: Es troba situada aproximadament a la mateixa alçada que la Cova del Cingle de Collell- Sota Plans, a la banda esquerra del mateix torrent d'en Boscàs, a més de 8 metres per damunt d'aquest. La cova rep el nom del seu descobridor, en Cisco Coll. El 1974 fou visitada per E. Carbonell i va recollir escadussers materials superficials, sense efectuar-s'hi cap tipus d'excavació arqueològica.

Cova de les Encantades: L'entrada és una gran bauma amb una boca de més de 40 metres de llargada x 5 metres d'amplada, a una alçada d'uns 15 metres sobre el llit del riu Freser. Està orientada al Sud-oest. Sota la seva volta, s'origina un vestíbul del qual en surten galeries que es bifurquen (la principal, de 45 metres de llargada). Del conjunt de les coves de Rialb, la més important és la Cova Gran o Les Encantades, que té una clara funcionalitat d'habitatge des del Neolític Antic fins al Bronze Recent, amb existència d'un important "lapsus" temporal entre aquests períodes. L'ocupació al llarg dels segles denota diferents graus d'intensitat, amb un caràcter clarament diferenciat segons cada època. Al costat d'aquesta cavitat més important, n'hi ha tres més: Rialb III, V i VI (aquesta darrera també coneguda com la Cova d'en Xix), explorades per E. Carbonell i el seu equip durant els anys 1972-73, i on es localitzaren materials arqueològics: Rialb III: una agulla de cristall de roca, diversos fragments ceràmics, fauna i fragments d'anells de Bronze. Rialb V- VI: fragments ceràmics semblants als anteriors. Al Neolític pertanyen ceràmiques decorades amb cordó llis, amb corda impresa digital i ungularment decorada, i decoracions cardials. Dominen les formes arrodonides i les urnes estrangulades. Utensilis en os: pinta treballada sobre espatlla d'ovicàpid, punxons i agulles. També es documenta un penjoll de "pectuculum". Del Bronze Recent es documenta una gran varietat de vasos ceràmics: olles, gerres, vasos, tasses, plats i vols (tasses predominantment carenades, de boca ampla i amb nanses que arrenquen de la vora; olles decorades amb aplicació de cordó imprès a l'alçada del coll, també nanses planes i mugrons). Pel que fa al material metàl·lic, en destaca una dena sobre làmina de bronze plegada i un braçalet de bronze secció quadrada (segles XIV- XIII aC). L'Edat del Ferro Inicial- I Ibèric es caracteritza per la presència de ceràmiques a torn i objectes en ferro (motlle de peça indeterminada), a més d'un fragment d'àmfora ibèrica. El material atribuït a època romana és molt atípic, tot i que també s'hi evidencien ceràmiques ben conegudes. Sembla que hi ha dos moments cronològics: 1) Ceràmica emporitana (bicònic), imitació local d'aquesta producció (segles II-I a.C.) i 2) "Terra Sigillata" clara B, 1 moneda. És l'única peça ceràmica d'importació (segon terç segle II dC. i fins ben entrat el

segle III dC.). Aquesta classificació dels materials es va fer segons el treball inèdit de Busquets i Freixa (1991): "Les ceràmiques romanes trobades en coves a la Vall del Llierca", UAB, un treball elaborat a partir del material inèdit cedit per E. Pons i J. M. Nolla.

Cova de l'Estret del Forn: La boca de la cavitat, de 2 metres d'ample x 5 metres d'alçada, permet l'accés a una galeria de 8 metres de longitud. Al seu fons, s'obre una nova galeria de menors dimensions que mena a una sala circular (de 6,5 metres de diàmetre), que fa de base a un pou sense sortida a l'exterior i d'una alçada indeterminada. La seva funció és habitacional, i s'ocupà durant el Bronze Mig, tal com indiquen els 11 fragments ceràmics trobats i diverses restes de fogars. Fou descoberta el 1972 per Cisco Coll, Eudald Carbonell i Ramon Busquets. S'hi realitzà una cata d'1 x 1 metres i 50 cm de profunditat per part del grup Xaialsa.

Roc de les Orenetes: L'accés s'hi efectua seguint un corriol fet pel bestiar, una vegada deixat el camí de Queralbs a la Font de l'Home Mort i travessant el torrent, a uns 200 metres en direcció al corrent fluvial i paral·lel a aquest. Es tracta d'una única galeria de 17 m de longitud i 1,5 m d'alçada mitjana. Fou excavada l'any 1974 en una intervenció de salvament (Carbonell 1978) i proporcionà un conjunt sepulcral d'inhumació successiva del bronze final, amb material de guarniment personal de bronze, una gran urna ceràmica i restes de fauna domèstica, entre les que figura el gos (Toledo 1990). L'estudi antropològic (Agustí 1999) calculà un nombre mínim de trenta-dos individus, dels quals vint-i-tres van morir en l'estadi adult (cinc d'ells madurs/senils), tres adults joves, dos adolescents i quatre infants entre 5 i 11 anys. S'identificaren nou individus masculins i cinc femenins a partir dels elements coxals. Acompanyaven les restes antropològiques diversos fragments ceràmics: restes de tipus d'olles (dos fragments cordonats i un de llis), una gran urna de coll estret amb cordó imprès i mugró de suspensió, i un vas llis amb perfil sinuós i nansa. El material metàl·lic consistia en torques de bronze amb pàtina, de secció ovalada i extrems replegats sobre ells mateixos; una dena de bronze i tres fragments d'anell o espiral de bronze. També aparegueren restes

faunístiques: gos, cabra, xai, conill domèstic i guilla. Es tracta d'una necròpolis d'inhumació col·lectiva que hauria servit de sepultura, a finals de l'Edat del Bronze- inicis del Ferro, a 40 o 50 individus. Es desconeix la localització de l'hàbitat dels individus inhumats. A dins de la cavitat, es conserven encara un gran nombre de restes òssies disseminades i en posició secundària, de tal manera que no es realitzà un buidat exhaustiu de les troballes en el moment de realitzar-se l'excavació arqueològica. L'accés superior a la cova es protegí amb blocs de pedra i ciment, restant actualment inaccessible. L'accés inferior, però, ha estat violat, de manera que és molt fàcil accedir al seu interior retirant els blocs de pedra que el protegíen, amb la destrucció del ciment que les unia. Al Roc de les Orenetes s'hi localitzaren dos grups distanciats d'inhumacions, amb material cronològicament diferent: un de l'Edat del Bronze i l'altre del Bronze Final, amb identificació de diferents grups (Turbon, 1981). Es tracta de l'únic exemple a la zona d'enterrament en cova del Bronze Final.

El Tut de Fustanyà: L'entrada de la cova, situada a 1106 metres d'alçada i a 85 metres sobre el tàlveg del riu, està orientada a l'oest i s'obre sota el cingle de Fustanyà (40 metres d'alçada), amb boca de 2 metres de diàmetre protegida del vent i el fred. Es tracta del jaciment prehistòric més antic de la comarca. S'hi localitzaren dues estacions, una en cova i l'altra en superfície. Durant l'espoliació sistemàtica dels anys 1950, s'hi practicà una fossa central a tot el llarg de la cova, deixant alguns sectors laterals intactes. En sorgiren una trentena de peces de pedra polida, destrals neolítiques, més de materials paleolítics. De les posteriors espoliacions no se'n coneixen els autors ni els resultats. En la prospecció de 1960 (G. López Pérez), en el tall estratigràfic realitzat es diferenciaren dos nivells, ambdós amb fauna i atribuïts per l'autor al Neolític i al Paleolític Superior, respectivament. L'any 1971, E. Carbonell i R. Busquets recolliren un bifaç calcari i altres restes entre el sediment ja remogut. Confirmada la importància del jaciment, l'any 1973 es demana un permís d'excavació (equip Grober Xaialsa), excavant-s'hi tres cates i localitzant-se materials també remoguts. Els primers materials "in situ" no aparegueren fins la campanya de 1976. Els materials paleolítics més representatius són ganivets, nuclis i "chooping -tools", de baixa qualitat tècnica i sobre materials

locals. La seva acció antròpica és difícil de discernir. Del Paleolític Superior destaca una plaqueta gravada i peces de sílex de talla microlítica i de bona qualitat. La utilització de la cova durant el Paleolític Inferior i Superior és clara, com a hàbitat de caçadors -recol·lectors. Anteriorment, hi hauria hagut una intervenció humana més antiga, segons els minsos testimonis (peces de quars, ossos de bòvids). La darrera ocupació de la que ha quedat constància data del Bronze Mitjà, amb diversos fragments de ceràmica amb cordó imprès i restes òssies d'ovicàprids.

Bauma dels Cingles de l'Andreu: La bauma s'obre a uns 30 metres per sobre el camí que, des de la casa dels Plans o Plaus, porta cap al Pas dels Lladres, en els Cingles de l'Andreu. Aquests cingles es troben a poca distància del Cingle del Collell. Ambdós cingles estan separats pel camp del Collell, penjat sobre el Torrent de l'Estremera i emprats com a zona de pastura. La boca de la cavitat, d'uns 3 metres d'alçada, dona pas a una sala d'uns 7 metres de fondària. La base presenta un suau pendent cap a l'interior, de tal manera que el sostre va minvant l'alçada a mida que ens hi endinsem, fins acabar a aproximadament 1,5 metres del sòl. Aquest està format per sediments i blocs de pedra caiguts del sostre. Cal suposar que la cavitat formaria part del complex de coves i baumes habitades durant la prehistòria a banda i banda del Torrent de l'Estremera: Collell- Sota Plans, L'Estret del Forn, la Baula dels Fadrins, la Cova d'en Cisco i el Roc de les Orenetes. Sense excavar.

Cista del Coll de Fontalba: Consta d'una cambra rectangular, possiblement tancada pels quatre costats i de dimensions mitjanes, amb una orientació en l'eix NO-SE. Aquesta anòmala orientació segurament és determinada pel seu emplaçament, al bell mig del coll que té al NO el cim del Puigmal i al SE la vall del Freser, la Plana de Vic i el mar, amb unes condicions òptimes de visibilitat. La caixa és construïda fonamentalment amb llosa i pedra seca a la paret NE. Les possibles lloses de tancament es troben caigudes. Cal remarcar que no es pot determinar a quina correspon cadascuna d'elles atesa l'absència de materials. Com a particularitat, ambdues presenten una

cassoleta, que en el cas de la llosa NO, perfora la totalitat de la superfície, en canvi, al bloc SE penetra uns pocs mil·límetres. Cal afegir la localització de tres inscultures més en un aflorament situat a 20m en direcció N (una cassoleta aïllada i dues entrelligades amb un regueró de secció en U). La cambra s'allotja a l'interior d'un túmul ovalat, principalment constituït per blocs de mesura mitjana i petita i, en menor proporció, terra. El tarter aprofita un aflorament de pissarra localitzat al costat N, que es disposa en pendent descendent cap al SE. La construcció correspon a una cista prehistòrica, amb una cronologia situada durant el Calcolític recent Campaniforme, des de mitjans del III fins a inicis del II mil·lenni aC (Tarrús, 2003: 46-51). Pel que fa a aspectes rituals, el precari estat de conservació impedeix concretar si l'estructura romanica tancada o oberta entre cada gest funerari. Tampoc és possible calcular el nombre d'inhumacions que allotjava; és a dir, si era destinada a una sola inhumació o bé a inhumacions successives múltiples, tot i que les reduïdes dimensions apuntarien a la primera opció.

Cova de la Font Seca: L'accés és a peu, difícil, després d'una caminada d'unes 3 hores aproximadament. El camí s'inicia al Collet de les Barraques, on es deixa el cotxe després de seguir la pista forestal que hi porta des del poble de Planoles. D'allà, cal caminar sempre ascendent i en direcció Nord-oest, com si s'anés al Pas dels Lladres, de manera que el Torrent de l'Estremera quedi a baix i a la dreta, paral·lel (veient-se el Roc de les Orenetes i la petita cova de Les Encantades). Arribant a la Coma de la Font Seca, ja a la vista del torrent de Les Clotes, cal canviar de direcció i orientar-se al Nord-est i, en un roquissar que apareix sobre uns prats, just abans de veure el Puigmal, s'obre la boca de la cova. Els aproximadament 3 metres que fa la cova, la fan visible des d'uns metres més avall. La boca dona accés a un alt i estret passadís, pel qual hom passa dret perfectament. Al cap d'uns 4-5 metres, s'accedeix a una galeria descendent, de desnivell relativament fort, recoberta de blocs de pedra arrossegats per acció de les aigües. Al cap d'un recorregut d'uns 60 metres, s'arriba al final de la cova, una petita sala quasi circular amb llims i sorra fluvial com a sòl superficial. La zona d'entrada (passadís que segueix a la boca) gairebé no donà material superficial, exceptuant una dent d'animal. Al llarg de

la galeria descendent s'anaven trobant, disseminats, gran nombre de restes òssies animals. A la sala final es localitzaren 2 fragments de ceràmica a mà, informes, atribuïts a l'Edat del Bronze. Les restes faunístiques analitzades (Maria Saña) pertanyien a càprids i a ós de les cavernes, com es desprèn de les peces dentàries recollides també a la sala. Es tracta de testimonis de l'ocupació humana durant l'Edat del Bronze. No ha estat possible concretar la seva funció funerària o d'hàbitat esporàdic. La cova és pràcticament desconeguda com a jaciment arqueològic, tan sols a partir d'una breu ressenya bibliogràfica (J. Borràs et alli, 1980).

Cal assenyalar alguns paral·lels arqueològics fora del terme municipal de Queralbs vinculats amb l'estructura megalítica que ens ocupa:

Dolmen de Pardinella (Gombrèn): Tipològicament es tracta d'una cista pirinenca, en forma de caixa rectangular. Es conserven dues lloses laterals en posició vertical, i una llosa de coberta en la seva posició original. Resta oberta en els dos extrems -frontal i dorsal-, amb les lloses que els cobriren lateralment desplaçades. La cobertura superior no és total, conservant-se només una de les dues lloses que segurament existiren originàriament. Està encaixat entre unes gran roques i lleugerament enfonsat en el subsòl. En el moment del descobriment, es van extreure "gran quantitat d'ossos humans i també terrissa" (Colomines, 1936), de manera que l'excavació posterior, de caràcter arqueològic i segurament realitzada en una data indeterminada pel mateix J. Colomines, no proporcionà nous resultats. La descripció de les circumstàncies de la troballa (reproducció del testimoni d'un veí de Pardinella) fa pensar en la possibilitat que el sepulcre podia haver estat enterrat dins un túmul. No obstant, el fet de no disposar de cap tipus de dades aproximatives sobre el nombre d'individus inhumats, posa en qüestió aquesta possibilitat (el túmul implicaria una cronologia de Neolític Final, amb més de dos individus enterrats). La inexistència de material lític (segurament passà desapercbut) i el desconeixement del ceràmic fan que la cronologia sigui difícil de precisar. És per tot això que la sepultura dolmènica de Pardinella és classificada com a

cista pirinenca neolítica sense que sigui possible, donada la manca de dades, fer precisions més exactes.

Clot de la Dona Morta / Sot de les Dones Mortes (Les Lloses): Les úniques dades respecte aquest jaciment (suficientment conegut per tradició oral) provenen de l'article del Prevere R. Roquer. En una data anterior al 1929, es portà a terme una intervenció que consistí en una exploració feta en dues etapes. Una primera de caire superficial que donà com a resultat la troballa d'un fragment de ganivet de sílex, a més d'alguns os (no s'especifica si humà o animal). Durant la segona etapa, més profunda, s'aixecà la pedra coberta que apareixia recolzada a la paret Nord, quedant a la vista una cista de pedra de petites dimensions (2 metres de llarg x 1 metre d'amplada), amb l'entrada orientada a migdia. S'excavà completament l'entrada i l'interior, a 1 metre de profunditat. Aparegué material en el garbellat, consistent en 4 puntes de sageta (3 d'elles en forma de fulla de llorer, amb un peduncle orientat a la dreta i les dues restants incompletes -sense peduncle-). No es documentà material ceràmic ni metàl·lic, ni objectes sobre os. Tot i que el jaciment havia estat remogut anteriorment a aquesta intervenció, es van localitzar dos cranis humans. Tipològicament, es tracta d'una cista pirinenca, amb cronologia del Neolític Recent i Final- inici Edat de Bronze. La cista està formada per lloses endinsades en el terreny. Manquen les peces de la coberta. Una gran llosa horitzontal servia com a sòl de la cambra. Les mesures del jaciment són 2 metres de llargària x 90-100 cm d'amplada. El túmul, de forma lleugerament ovalada, té un diàmetre màxim de 7 metres. La intervenció arqueològica portada a terme l'any 1976 per J. Rovira documentà nou material: una fulla de sílex de secció trapezoïdal amb un front de raspador a l'extrem distal i retocs marginals; quatre puntes de sageta (1 asimètrica i 1 subtriangular) i dos cranis humans, únics testimonis de les inhumacions de la cista.

Dolmen del Salt (Ripoll): Es troba situat a la carena de la Baula del Salt, sobre uns cingles. La cambra es troba completament oberta i ha sofert el desplaçament de les lloses de calcària que la cobrien originàriament. Les lloses que la conformen són de dimensions considerables, es troben en la

seva posició original, tot i que lleugerament inclinades. A tot el voltant de la cambra, es disposen un seguit de lloses que formarien part de la coberta i part de l'estructura de contenció del túmul. Tipològicament, es tracta d'una cambra pirinenca, de cronologia tardana dins el fenomen megalític.

Pericot (1950: 149), esmenta l'existència de diversos sepulcres megalítics a la comarca del Ripollès, dels quals actualment no hi ha constància física. En el municipi de Gombrèn hi havia **Coll de Pardines** i **Coll de Mancillo**, dels quals es té notícia per M. Pallarés, qui els visità. Conegut per J. Colominas, també es cita **Mas Mariner**, Sant Pau (Camprodon), sepulcre de planta rectangular de 2m de longitud, dins el qual es localitzaren fragments de ceràmica sense decoració. Segons comunicació del Dr. J. Pascual, havia estat destruït a mitjans del segle XX.

Respecte als jaciments de cronologia romana i medieval:

Coma de Vaca: Entre 2010 i 2012 es va dur a terme un projecte de recerca a la vall de Núria i de la Coma de Vaca (municipi de Queralbs, Ripollès), centrat en l'anàlisi de l'ocupació i explotació del territori i les relacions amb el medi al llarg del temps des de la perspectiva de l'arqueologia del paisatge. L'àrea prospectada es situa per sobre de la cota 2000 fins a les capçaleres de les valls, a uns 2650m a la zona del Puigmal, al terme municipal de Queralbs (Ripollès). L'objectiu dels treballs arqueològics fou inventariar el conjunt de traces deixades per l'activitat humana a l'alta muntanya, en la seva majoria, estructures en pedra seca.

Fins el 2012 s'han inventariat 344 estructures, 204 a Coma de Vaca i Coma del Fresser i 140 a la vall de Núria. La majoria es relacionen amb activitats ramaderes (cabanes, abrics, tancats, munyidores) i en menor quantitat amb activitats mineres (rases d'extracció, escòries fèrriques en superfície). La forquilla cronològica de la major part d'estructures es situa entre l'època altmedieval i el període contemporani, definint-se clarament dues fases d'ocupació, altmedieval (segles IX- XI) i moderna (segles XVI- XIX). Cal destacar la documentació de la cabana 114 a Coma de Vaca, datada per

material ceràmic al segle II dC. La seva datació radiocarbònica del nivell d'ocupació- abandonament es situa al segle IX, la qual cosa indica la seva reutilització i ús en la fase altmedieval.

Les datacions radiocarbòniques disponibles són, a la **Plana de Coma de Vaca I**, per a les estructures: tancat 170, segles IX- X, tancat 173, segle XVI; munyidores 175, segle X, i 177, indeterminada; cabana 176, segle XVI; abric 311, segle XV. A **Coma de Vaca**, tancats 104, contemporània, 312, indeterminat; túmul 103, indeterminat; cabana 114, segles IX- X (amb ceràmica de l'ocupació dels segles I-II dC). Al **Corral de les Molleres III**, tancat 229, indeterminada. A **Coma de Nou Creus - Les Molleres**, abric 218 i cabana 216, segles X- XI. A **Coma de l'Embut - Forat de l'Embut**, abrics 318, segles XIV -XV, i 317 indeterminat. També cal incloure el tancat 287 datat al Neolític Final.

Necròpoli de Fustanyà: Durant els anys 1982 i 1983, amb l'objectiu de trobar els fonaments del possible nàrtex de l'església de Sant Sadurn de Fustanyà, es va fer un forat davant la façana meridional de l'edifici. Durant aquestes obres, en rebaixar el nivell del sòl més d'1 metre, es destruï una part del cementiri medieval que hi havia en aquesta banda de l'església. A la part més profunda, hi van aparèixer unes canalitzacions fetes amb lloses, així com també nombroses tombes amb lloses que, per les seves característiques, daten possiblement dels segles XI o XII. Durant força temps, restà visible la capçalera d'una sepultura, a l'angle Nord- oriental de la zona buidada. També s'hi localitzaren alguns fragments de ceràmica, entre elles les restes d'una olleta de terrissa negra que va aparèixer entre la darrera tomba esmentada i la porta de l'església. Aquest recipient segurament és de finals del segle XI o XII, moment en què es construï l'església romànica que es conserva actualment.

Necròpoli de Queralbs: L'any 1959 es van efectuar obres de remodelació a l'església de Sant Jaume de Queralbs, consistents en una restauració general, eliminant edificacions adossades a la torre del campanar

i al pòrtic o nàrtex de l'entrada. A conseqüència d'aquestes obres s'hi documentà la troballa d'una necròpolis, de la qual es disposen dades provinents de la informació oral de la gent del poble i d'una única publicació (M. Oliva, 1959). Alguns dels enterraments es disposaven en sepulcres, formant caires rectangulars en lloses de pedra pissarra. Se'ls atribueix una cronologia que aniria des d'època tardorromana a la primera Edat Mitjana (Alta Edat Mitjana). Les dades sobre l'actual església de Sant Jaume poden aportar informació sobre la possible cronologia de la necròpolis, localitzada el 1959. El lloc de Queralbs és esmentat per primera vegada en un document ("Cairosalbos") de l'any 938. Els seus pobladors van demanar, l'any 978, al bisbe Guisad que erigís en parròquia l'església. Aquesta fou reedificada en el segle XII, essent-li afegit el nàrtex cap el 1140. D'aquesta manera, l'església podria remuntar-se a finals del segle XI, tot i que es considera del segle XII. Malgrat que les referències bibliogràfiques indiquen la localització exacta de les obres de remodelació (construccions adossades a la torre del campanar i al pòrtic o nàrtex de l'entrada), la ubicació de la necròpolis és a la banda contrària a l'entrada, just darrere el campanar.

Castell de Queralbs: El castell de Queralbs es troba en el nucli urbà de Queralbs. S'hi accedeix per la carretera GIV-5217 que comunica Ribes de Freser amb Queralbs. Fins la construcció de la carretera moderna, l'accés a Queralbs es feia per l'anomenat camí vell, que passa a pocs metres de la fortalesa. L'edificació està al cim d'un turó poc elevat, de situació estratègica òptima en relació amb la vall, tenint en compte la confluència de dues grans vies de penetració com són la vall del torrent de l'Estremera i la vall del Freser, tot i que visualment no les domina. És un castell amb planta triangular de petites dimensions, sense edificacions auxiliars o independents del cos principal i sense restes d'estructures com pous o cisternes que permetin pensar en un assentament prolongat dins el recinte. L'estat dels paraments indica que es tractava d'un edifici compacte, amb murs elevats (de fins a 5 / 6 metres d'alçada i 1'40m d'amplada a la base), amb evidències d'un entramat de bigues que separava l'espai en dos pisos. L'any 2000, l'Ajuntament de Queralbs plantejà un projecte en què s'atorgava una funció lúdica al castell;

per tal d'eliminar la perillositat que podia tenir l'edifici, el Servei de Monuments de la Diputació de Girona elaborà un pla d'actuació centrat en la consolidació de les restes de murs i torres. Donat el gran volum de terra i runa acumulada a les immediacions, el traçat de la planta de l'edificació resultà incomplet, i s'hagué de planificar una intervenció arqueològica preventiva en què l'objectiu principal fou la neteja, localització i planimetria de l'entrada del castell, del full intern i extern dels murs de les torres i del mur de tancament de la fortalesa pel costat sud-est.

La primera intervenció arqueològica s'orientà a la confecció d'una planta el més completa possible de l'edifici per a la seva futura consolidació i a la detecció d'evidències materials que aportessin noves dades sobre la cronologia i funcionament del castell. Aquesta intervenció es realitzà l'octubre de 2001. El resultat va ser la confirmació que es tractava d'un castell de planta triangular amb una torre a cada vèrtex, amb l'accés vers l'interior practicat en el vessant sud-est mitjançant un retall a la roca mare. La segona fase del projecte es dugué a terme l'any 2003, amb la realització d'una intervenció arqueològica que tenia per objectiu l'extracció de sediments i runes de l'interior del castell, així com el registre d'estructures arquitectòniques internes i de materials arqueològics. El resultat d'aquesta segona fase d'intervencions en el castell va permetre constatar que es tracta d'una petita fortalesa rural de la baixa edat mitjana, finals del segle XIV o inicis del XV, amb una data de destrucció entorn finals del segle XVII, de planta triangular amb torres de grans dimensions en els vèrtexs, i en l'interior estructures muràries de petites dimensions que servirien per aixoplugar les tropes. Els murs nord i sud presenten empremtes d'un pis entremig, que es podria correspondre amb un pas de ronda situat a l'interior del castell. L'entrada al recinte es realitzaria pel vessant est, utilitzant intencionadament els recursos topogràfics. La ubicació geogràfica, topogràfica i cronològica del castell respon a una necessitat bèl·lica, fou construït en un punt estratègic des don es controla tota la vall de l'Estremera i la vall del Freser.

5. METODOLOGIA

La intervenció pretenia contrastar positiva o negativament l'origen antròpic de les restes. També tenia com a objectiu l'elaboració de la memòria científica corresponent, d'acord amb la normativa vigent del Departament de Cultura de la Generalitat i aportar nova informació arqueològica i històrica de l'indret. Es tractava de poder conèixer qualitativament i quantitativament el patrimoni conservat, i quines podrien ser les accions que s'hi haurien d'emprendre per tal de conservar les restes aparegudes, d'acord amb els dictàmens de la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, organisme competent en la matèria.

La metodologia arqueològica aplicada ha estat la basada en el mètode de registre utilitzat per E. C. Harris (1979) i per A. Carandini (1981). Es tracta de registrar objectivament els elements construïts i estrats que s'identifiquen, realitzant una numeració correlativa d'aquests, sota el nom d'Unitat Estratigràfica (UE) que individualitza els uns del altres. Cada UE es registra en una fitxa on s'indica la ubicació en el jaciment, les seves característiques físiques, i la posició física respecte a les altres unitats estratigràfiques amb les que es relaciona.

La identificació estratigràfica s'ha realitzat segons l'ordre d'aparició durant el procés d'excavació, utilitzant una clau, en aquest cas, d'un sol dígit (UE 1, UE 2, etc.).

La documentació es completa amb un registre gràfic detallat, que inclou la fotografia convencional i la cartografia. A la memòria s'incorpora una selecció fotogràfica d'aquelles evidències que són més representatives i que millor reflecteixen el desenvolupament de l'excavació.

6. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS

El primer dia d'inici d'intervenció arqueològica s'efectuà la retirada mecànica de dues grans lloses de pissarra, una de les quals presentava marques d'origen antròpic en forma de cassoletes, quatre en total, dues entrelligades amb un regueró.

Aquestes erosions es manifesten a través d'una intensa disgregació en làmines, molt diferent a les provocades per fenòmens erosius naturals.

Un cop retirades les lloses s'observaren dues zones d'actuació, una per sota de la llosa amb inscultures, un espai lliure de pedres; i l'altre per sota de la llosa situada en contacte amb ella, al costat NO, on apareixien acumulacions de pedres susceptibles de pertànyer a algun tipus de construcció.

En primer lloc, per sota de la llosa que semblava de capçalera s'excavà un sondeig de 80 x 80 cm, a una fondària d'1 m. A la part superior es documentà una capa de landa atlàntica d'uns 20 cm (UE 1). A continuació s'excavà un estrat de meteorització amb abundant matèria orgànica en descomposició, de color negre, composició argilosorrenca, amb presència d'algunes pedres de pissarra i

quars, a més d'alguns còdols de diversa composició litològica (UE 2). La presència d'un ascle de quars² i dels còdols es va interpretar com de possible procedència antròpica. No s'assoliren cotes més profundes per manca de temps.

En l'espai que apareixia amb abundant material petri es realitzà una neteja superficial i s'observaren diverses concentracions, una susceptible de

correspondre a una estructura tumular i dues alineacions que semblaven pertànyer a algun tipus d'edificació bastida amb pedra seca.

Un cop realitzada aquesta tasca, es

col
-lo

caren les dues lloses en la seva posició original. No obstant, amb aquests elements, es va autoritzar una intervenció arqueològica d'urgència per a obtenir més informació i contrastar l'origen antròpic de les evidències documentades.

² Existeix, dins de la literatura especialitzada, una gran escassetat d'estudis de referència sobre matèries primeres poc freqüents que tindria el seu origen en el que podria denominar-se una "orientació sílexcentrista". Això ha implicat sovint una concepció dels conjunts lítics de naturalesa purament estètica, en l'absència de sílex, com sovint succeeix en els jaciments del nord-est, i relacionat amb una suposada imatge de pobresa. Aquesta circumstància ha provocat que s'hagin ignorat determinades matèries primeres com el quars o la pissarra, i també els gestos i tècniques de talla específicament aplicats. En el cas dels quars, els estudis realitzats durant les darreres dècades han pal·liat parcialment aquesta situació, les indústries sobre pissarra, amb nombrosos exemples en jaciments neolítics i calcolítics de Galícia, la Meseta Nord o Portugal, continuen essent en l'actualitat ignorades pels estudis sobre indústria lítica (Rodríguez-Rellán, 2008).

Pocs dies després s'enretiraren de nou les lloses mitjançant una màquina i es procedí amb l'excavació manual d'una àrea més àmplia, a partir del primer sondeig. En concret s'excavà una àrea de 5,5 m de longitud i 1,30 d'amplada, a una fondària d'1,80 m. La zona excavada s'anà ampliant per

l'aparició d'una altra gran llosa, que també es retirà amb mètodes mecànics.

L'excavació va revelar una seqüència estratigràfica similar a la que fou evidenciada a la primera intervenció, amb una potència variable i les capes disposades en sentit descendent en direcció NO i O, on avui dia hi ha el camí d'accés a l'alberg del Pic de l'Àliga. Per sota de

la UE 2 es detectaren tres capes flonges de composició llimosa amb presència de graves d'entre 5 i 10 cm de gruix. La UE 3 és de color groguenc, la UE 4 de color gris fosc i la UE 5 de color verd. L'excavació d'aquest sector finalitzà en una capa de pedres de mesura mitjana que presentaven un alt índex de rodament. No es detectaren materials arqueològics. Val a dir les possibles estructures muràries observades a la primera intervenció, no oferien solució de continuïtat, essent tan sols d'una

sola filada, i recolzades a una capa de meteorització.

Amb l'objectiu d'explicar la presència del material petri de grans dimensions en aquest indret i de comprovar l'existència del nivell de pedres rodades a cotes inferiors amb una certa

disposició intencional, s'excavà un altre sondeig, al N de l'àrea inicialment excavada i al costat NE d'una altra llosa de grans dimensions. Ocupava una superfície en forma d'L, de 2,5 m x 1,5 m, a una fondària d'1,80 m.

Es va documentar una seqüència estratigràfica similar a l'anterior espai excavat, sense evidències antròpiques.

La inexistència de materials arqueològics en l'excavació manual va permetre efectuar dos sondatges mecànics més expeditius i a més fondària a fi i objecte de descartar la presència de vestigis antròpics. Es localitzaren a les dues primeres àrees sondejades,

una per sota de la llosa amb inscultures i l'altra immediatament al costat NO. D'igual manera, no fou possible detectar restes arqueològiques, però es va confirmar que la capa UE 5 continuava de forma ininterrompuda fins a 4 metres de fondària, amb diverses alternances de capes de pedres rodades i graves resultat de la disgregació de la pissarra pel fred i altres fenòmens erosius.

7. CONCLUSIONS

La intervenció arqueològica duta a terme a la Coma del Clot de Núria (Queralbs, Ripollès) ha permès contrastar negativament la identificació del conjunt petri localitzat amb un sepulcre megalític atenent a la manca de materials arqueològics associats i l'absència d'una disposició coherent del material lític en cotes inferiors.

Per altra banda, cal assenyalar l'excepcionalitat d'aquesta concentració de lloses en el paisatge immediat. Una observació acurada de l'entorn permet constatar la inexistència d'altres agrupacions d'aquest material, a excepció d'un aflorament rocós situat a 150 metres de distància al NE.

Hom podria explicar la seva presència com a resultat de les tasques de construcció i manteniment de l'estació d'esquí, concretament de la instal·lació d'una antiga piona del telecadira, que ja ha estat substituïda en les actuals obres d'adequació. No obstant, resulta difícil explicar que com a conseqüència d'aquestes accions (excavació dels fonaments de les pilones, arranjamet del camí proper, construcció de murs de contenció) només hi hagi aquest conjunt en tota la vessant de la muntanya. Cal afegir també la inexistència de la roca mare en els sondejos mecànics excavats, fet que incidiria positivament en la presència de grans lloses a nivell superficial; i els importants moviments de terres d'origen natural a tota la contrada, resultat de l'acció erosiva del gel, l'aigua i del pendent, que poden haver modificat substancialment l'orografia original.

Cal afegir com a particularitat la presència de quatre cassoletes evidenciades en una de les lloses, dues exemptes i dues entrelligades amb un regueró. Totes elles penetren uns pocs mil·límetres. Les cassoletes observades aquí són d'origen indubtablement antròpic³. Es tracta d'un

³ Les formes erosives naturals que implicarien una pèrdua del material amb un resultat similar al de la cassoleta antròpica són els alvèols i les piles (Roqué; Pallí, 1996: 1105). Normalment es donen sobre debilitats litològiques, texturals o estructurals de la roca. No sembla el cas que ens ocupa, si a més tenim en compte la resistència a l'erosió del material de suport sobre el qual es localitzen. A diferència dels anteriors processos erosius,

fenomen profusament treballat en el terme de Queralbs per l'estudiós E. Ametller (en premsa, 2004), qui suggereix la seva proximitat amb edificacions de tipus ritual i/o domèstic, i que foren evidenciades en la cista de Fontalba i en un aflorament proper a aquest monument.

Pel que fa a la seva possible cronologia, tot i ésser un estudi centrat en l'Empordà, Tarrús i altres (1998) defensen l'antiguitat prehistòrica de les inscultures (signes en phi, cruciformes, cercles, angles, antropomorfs, cassoletes i reguerons) per la seva presència en contextos tancats, fet que situaria el seu inici en aquesta zona a final del IV o inici del III mil·lenni aC, segons dates no calibrades de C14. Pel que fa a la seva ubicació, les inscultures es troben a les cobertes i lloses de sepulcres, en menhirs, als hàbitats i/o en roques a l'aire lliure properes als monuments funeraris. Quant a la tècnica, sempre és per repicat, per percussió directa amb un objecte rom i dur o per percussió indirecta amb un cisell dur. Mai serien incises, com correspon a les manifestacions d'època medieval i moderna. Cal afegir que el repertori iconogràfic té motius idèntics o molt similars en altres zones europees, des del Rosselló fins als Alps, l'art esquemàtic ibèric (pintat o gravat) i l'art Megalític de la façana atlàntica.

Quant a la seva possible procedència d'un context megalític, cal destacar la complexitat constructiva i cronològica del fenomen, que a més conviu amb altres manifestacions funeràries en coves o abrics naturals amb murs de tancament de pedra seca, especialment entre el calcolític recent i l'edat de bronze.

Amb tot, cal considerar la possibilitat que el material petri localitzat correspongui a una estructura megalítica situada relativament propera malgrat que desmantellada pels treballs de l'estació d'esquí i de diversos fenòmens erosius.

més habituals en roques plutòniques, les roques metamòrfiques poden patir una intensa disgregació en làmines, fet que provocaria la desaparició dels signes esculpits (Roqué; Pallí; Tarrús; Carreras, 1995: 88).

8. BIBLIOGRAFIA

ABELANET, J. (2011). *Itinéraires mégalithiques. Dolmens et rites funéraires en Roussillon et Pyrénées Nord Catalanes*. Ed. El Trabucaire. Perpinyà.

AGUSTÍ FARJAS, B. (1999). *Els rituals funeraris en el període Calcolític - Bronze Final al nord-est de Catalunya*. Tesi doctoral. UdG (inèdita).

AMETLLER, E. (2004). "Les inscultures prehistòriques del terme de Queralbs, el Ripollès, Girona". Inèdit.

BOSCH, A.; CHINCHILLA, J.; MERCADAL, O.; TARRÚS, J. (1993). "El paradolmen de Tafaina (Ventalló)". *Cypselà*. 10: 33-50. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona.

BORRÀS, J.; MIÑARRO, J. M.; TALAVERA, F. (1980). *Catàleg Espeleològic de Catalunya*. Vol. 4 (el Ripollès, la Garrotxa i l'Alt Empordà). Ed. Políglota. Barcelona.

CAMPMAJÓ, P. i BOUSQUET, A. (1988). "Trois nouveaux coffres mégalithiques sur le territoire de la commune d'Eyne en Cerdagne (Pyrénées-Orientales)". *Prehistòria i arqueologia de la conca del Segre. VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. 6-8 juny 1986. Institut d'Estudis Ceretans. pp.73-82.

CARBONELL, E. (1978). "L'arqueologia a les rodalies de Queralbs (Freser Mitjà)". *Muntanya*. CEC. Barcelona. 131-134.

CARRERAS, E.; TARRÚS, J. (2013). "181 anys de recerca megalítica a la Catalunya Nord (1832-2012)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. LIV: 31-184.

CASTANY, J. (2001). *La necròpolis neolítica del Llord (Castellar de la Ribera, Solsonès)*. *Memòria de la intervenció arqueològica 1997-1999*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdita.

CASTANY, J. (2008). *Els megàlits neolítics del Solsonià*. Tesi doctoral. Universitat de Lleida. Inèdita.

CASTANY, J., GUERRERO, LL., ESTANY, I. (2010). *Cambra pirinenca de Santes Masses. Un sepulcre col·lectiu del bronze antic (Pinell)*. Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya: 14. Generalitat de Catalunya.

CASTANY, J., GUERRERO, LL. (1981-2010). *Cau de la Guineu 1981*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

CASTELLS, J.; ENRICH, J. (1983). "Túmulo I de la Serra de Clarena. Una inhumació col·lectiva". *Tribuna d'Arqueologia 1982-1983*: 79-84. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

CENT - VINT GRUP (1986). "Els ritus d'enterrament a la cova 120 (La Garrotxa), del neolític final a l'edat del bronze". *Cota Zero*. 2: 20-24. Eumo. Vic.

CHINCHILLA, J.; TARRÚS, J. (1985). *Memòria del sepulcre de corredor de Fontanilles (Sant.Climent Sescebes, Alt Empordà)*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

CURA, M. (1987). "Origen i evolució del megalitisme a les comarques centrals i occidentals de Catalunya I: Del neolític mitjà a l'edat de bronze". Dossier Megalitisme: Arquitectura i Societat. *Cota Zero*. 3: 76-83. Eumo. Vic.

CLOP, X.; FAURA, J. M. (2002). *El sepulcre megalític de Les Maioles (Rubió, Anoia). Pràctiques funeràries i societat a l'altiplà de Calaf (2000-1600 cal ANE)*. Estrat 7. Centre d'Estudis Comarcal d'Igualada. Igualada.

CODINA, D.; MEDINA, E. (2003). *Memòria de la Intervenció Arqueològica al Castell de Queralbs, Ripollès*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Inèdita.

COLOMINAS, J. (1936). "Sepulcre de Pardinella (Gombreny, Ripollès)". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. MCMXXVII-XXXI. Vol. VIII: 10-12. Palau de la Generalitat. Barcelona.

CRUELLS, W.; CASTELLS, J.; MOLIST, M. (1992). "Una necròpolis de "cambres amb túmul complex" del IV mil·lenni a la Catalunya interior". 9 *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya*. Puigcerdà i Andorra, 1991. Andorra. p. 244-248.

CURA, M.; GUILAINE, J.; THOMMERET, Y. (1975). "Une datation C 14 du dolmen de Llanera (Solsona)". *Pyrenae*. 11: 154-156.

ESTEVA, L. (1978). "Sepulcros megalíticos de las Gabarras. Noticias complementarias". *Cypsel*. 2: 55-89. Girona

FAURA, J.-M.; CLOP, X., CAMPO, M.; FERRER, A.; MEDINA, E. (1998). "Rapports entre architecture mégalithique et groupes culturels: le cas des «petites allées» en Catalogne". D'ANNA, A.; BINDER, D. (dirs.). *Rencontres Méridionales de Préhistoire Récente. Production et identité culturelle. Actualité de la recherche*: 55-64. Antibes. CRA. CNRS.

FONT, J. O. (2004). *Informe - Memòria de la prospecció dels següents sepulcres megalítics: Dolmen de Clarà; Castelltallat; Puig ses Forques; Tres Caires; Serra de Cals; Tres peus*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Inèdit.

FRANCÈS, J.; MAJÓ, T.; SALA, O.; GUÀRDIA, M.; HERNÁNDEZ, J. (2004). "L'hipogeu calcolític del carrer de París (Cerdanyola del Vallès)". *Cota Zero*. 19: 7-9. Vic.

FRANCÈS, J.; MAJÓ, T.; SALA, O.; GUÀRDIA, M. (2007). "L'hipogeu calcolític del carrer París de Cerdanyola del Vallès". *Tribuna d'Arqueologia 2005-2006*: 315-333. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

LÓPEZ, J. B.; MOYA, A.; ESCALA, O.; NIETO, A. (2010). “La cista tumulària amb esteles esculpides dels Reguers de Seró (Artesa de Segre, Lleida): una aportació insòlita dins de l’art megalític peninsular i europeu”. *Tribuna d’Arqueologia 2008-2009*: 87-125. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

MASCARELLA ROVIRA, J.; SITJAR SERRA, M. (2006). *Núria abans del cremallera. Vivències de viatgers*. Col·lecció Llibres de Muntanya, 1. Farell Editors. Sant Vicenç de Castellet.

MEDINA, E. (2015). *Memòria de la intervenció arqueològica de la cista del Coll de Fontalba*. Servei d’Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Inèdita.

MERCADAL, O. ; AGUSTÍ, B. (2006). "Comportaments agressius a la prehistòria recent. La desmitificació del bon salvatge?". *Cypsela*. 16: 37-49.

MOLIST, M.; CRUELLES, W., CASTELLS, J. (1987). “L’àrea megalítica de Tavertet (Osona)”. Dossier Megalitisme: Arquitectura i Societat. *Cota Zero*. 3: 55-68. Eumo. Vic.

MORÁN, M.; GONZÁLEZ, J. R.; PRADA, A. (2002). “Una sepultura en cista en la Vall de Miarnau (Llardecans, Lérida). *Bolskan*. 19: 37-51.

NUET BADIA, J. (1995). *Medi Natural*, 3. *La Vall de Núria*. Col·lecció de Guies del Centre Excursionista de Catalunya. Ed. Montblanc- Martin. Barcelona.

PALET, J.M., ORENGO, H. A. (Bienni 2010-2011). *Memòria final de les prospeccions arqueològiques a la Vall de Núria- Coma de Vaca i Coma de Vaca-Coma de Freser (Queralbs, Ripollès)*. Servei d’Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Inèdita.

PALET, J.M. [et al.] (2007). "Formes d'ocupació d'alta muntanya a la vall de la Vansa (Serra del Cadí- Alt Urgell) i a la vall del Madriu- Perafita- Claror (Andorra): estudi diacrònic de paisatges culturals pirinencs". *Tribuna d'Arqueologia 2006*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. p. 229-253.

PERICOT, L. (1950). *Los Sepulcros Megalíticos Catalanes y la Cultura Pirenaica*. Monografías del Instituto Superior de Estudios Pirenaicos. Prehistoria y Arqueología. 4-31. CSIC. Barcelona.

PRAT OLIVA, M. (1959). "Actividades de la Delegación de Excavaciones y del Servicio Provincial de Investigaciones Arqueológicas, Conservación y Catalogación de Monumentos, de la Excm. Diputación de Gerona". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. 13.

RODRÍGUEZ-RELLÁN, C. (2008). "La industria lítica en pizarra durante la prehistoria reciente". *Férvedes*. 5: 171-180. Vilalba, Lugo.

ROQUÉ, C.; PALLÍ, L.; TARRÚS, J.; CARRERAS, E. (1995). "Aportacions al coneixement dels gravats prehistòrics dels massissos de les Gavarres i de Begur (Girona)". *Estudis sobre el Baix Empordà*. 14: 77-90. Institut d'Estudis del Baix Empordà.

ROQUÉ, C.; PALLÍ, L. (1996). "Formas graníticas asociadas a megalitos en el nordeste de Cataluña". *Geogaceta*. 20 (5): 1104-1106.

ROVIRA, J. (1982). "Clot de la Dona Morta o Sot de les Dones Mortes (Les Lloses)". *Excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*: 143-144. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

SERRA VILARÓ, J. (1923). *El Vas Campaniforme a Catalunya i les Coves Sepulcrales Eneolítiques*. Musaeum Archaeologicum Dioecesanum. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Solsona.

TARRÚS, J.; (1983). “El dolmen d’Arreganyats (Espolla) i els sepulcres de corredor amb passadís de paret seca de l’Alt Empordà”. *Revista de Girona*. 102: 25-38.

TARRÚS, J.; (1987). “El megalitisme a l’Alt Empordà (Girona): els constructors de dolmens entre el neolític mitjà i el calcolític a l’Albera, Serra de Roda i Cap de Creus”. Dossier Megalitisme: Arquitectura i Societat. *Cota Zero*. 3: 36-54. Eumo. Vic.

TARRÚS, J.; CHINCHILLA, J. (1987). *Memòria de l’excavació arqueològica i de la restauració del sepulcre de corredor megalític de Tires Llargues (Sant Climent Sescebes, Alt Empordà)*. Servei d’Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Inèdita.

TARRÚS, J.; CASTELLS, J.; CHINCHILLA, J.; VILARDELL, R. (1987). “El fenómeno megalítico en el Pirineo Oriental de Catalunya”. *El megalitismo en la Península Ibérica* 211-245. Ministerio de Cultura. Madrid.

TARRÚS, J. BOFARULL, B.; CARRERAS, E.; PERE GAY, M.; PIÑERO, D. (1998). “Reflexions sobre els gravats rupestres prehistòrics de Catalunya : el cas de l’Alt Empordà”. *Cypsela*.12: 119-134.

TARRÚS, J. (2002). *Poblats, dolmens i menhirs. Els grups megalítics de l’Albera, serra de Rodes i Cap de Creus (Alt Empordà, Rosselló i Vallespir Oriental)*. Ed. Diputació de Girona. Girona.

TARRÚS, J. (2003). “Els constructors de megàlits a Catalunya: cistes i dolmens entre els mil·lennis V- III cal aC”. *Cota Zero*. 18: 54-75. Vic.

TARRÚS, J.; CARRERAS, E. (2006). “El complex prehistòric dels Estanys. Mas Baleta III. Els treballs entre 2004-2005 (La Jonquera, Alt Empordà)”. *Vuitenes jornades d’arqueologia de les comarques de Girona*: 89-93. Roses, 6-7 octubre 2006.

TARRÚS, J. (2010). "El megalitismo pleno en Catalunya: de los sepulcros de corredor a los dólmenes simples, entre el IV y III milenios cal. AC". *Munibe*. 32: 188-211. Sociedad de Ciencias Aranzadi. Donostia.

TARRÚS, J. (2011). "Menhirs i art megalític a Catalunya: les darreres descobertes i el seu context". *Notes*. 26: 93-102.

TOLEDO MUR, A. (1990). *La utilització de les coves des del Calcolític fins el Bronze Final al NE de Catalunya (2.200-650 aC)*. Tesi doctoral. UAB (inèdita).

TOLEDO, A.; PONS, E. (1982). "Estat de la qüestió de l'edat del Bronze a les comarques de la Garrotxa i del Ripollès". *Ausa*. XI 102-104: 165-186. Patronat d'Estudis Ausonencs. Vic.

VILARDELL, R. (1987). "Origen i evolució del megalitisme a les comarques centrals i occidentals de Catalunya, II. L'Edat de Bronze". Dossier Megalitisme: Arquitectura i Societat. *Cota Zero*. 3: 84-91. Eumo. Vic.

VILLALBA, M. J.; EDO, M.; BLASCO, A. (1995) *Coveta del Marge del Moro - Begues (Baix Llobregat) Campaña 1995*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Biblioteca del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

Netgrafia

Egipci. Catàleg del Patrimoni Cultural Immoble del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

9. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC

Nom Jaciment/Codi: COMA DEL CLOT DE NÚRIA 2019			U.E.:	1
Tipus d'U.E.: Estrat/nivell	Definició: Superficial			
Textura: Argil·losorrenca	Consistència: Compacta			
Composició Geològica: Argiles, Sorres				
Composició Orgànica: Matèria en descomposició				
Composició Artificial:				
Color: Negre	Cota Superior: 2014,75 (en metres)	Cota Inferior: 2014,55 (en metres)		
Relacions Físiques: Cobreix a: 2				
Fase Cronològica: Època contemporània (XIX-XXI)		Datació:		
Interpretació:				

Nom Jaciment/Codi: COMA DEL CLOT DE NÚRIA 2019			U.E.:	2
Tipus d'U.E.: Estrat/nivell	Definició: Geològic			
Textura: Argil·losorrenca	Consistència: Solta			
Composició Geològica: Argiles, Blocs, Còdols, Graves, Llims, Pedres, Sorres				
Composició Orgànica: Carbons, Matèria en descomposició				
Composició Artificial:				
Color: Negre	Cota Superior: 2014,55 (en metres)	Cota Inferior: 2013,90 (en metres)		
Relacions Físiques: Cobreix a: 3 És cobert per: 1				
Fase Cronològica: Altres		Datació:		
Interpretació:				

Nom Jaciment/Codi: COMA DEL CLOT DE NÚRIA 2019			U.E.: 3
Tipus d'U.E.: Estrat/nivell	Definició: Geològic		
Textura: Llimosa	Consistència: Solta		
Composició Geològica: Graves, Llims, Pedres			
Composició Orgànica:			
Composició Artificial:			
Color: Altres	Cota Superior: 2013,90 (en metres)	Cota Inferior: 2013,80 (en metres)	
Relacions Físiques: Cobreix a: 4 És cobert per: 2			
Fase Cronològica:		Datació:	
Interpretació: Color groguenc			

Nom Jaciment/Codi: COMA DEL CLOT DE NÚRIA 2019			U.E.: 4
Tipus d'U.E.: Estrat/nivell	Definició: Geològic		
Textura: Llimosa	Consistència: Solta		
Composició Geològica: Graves, Llims, Pedres			
Composició Orgànica:			
Composició Artificial:			
Color: Gris fosc	Cota Superior: 2013,80 (en metres)	Cota Inferior: 2013,60 (en metres)	
Relacions Físiques: Cobreix a: 5 És cobert per: 3			
Fase Cronològica: Altres		Datació:	
Interpretació:			

Nom Jaciment/Codi: COMA DEL CLOT DE NÚRIA 2019		U.E.:	5
Tipus d'U.E.: Estrat/nivell	Definició: Geològic		
Textura: Gravosa	Consistència: Compacta		
Composició Geològica: Argiles, Graves, Llims, Pedres			
Composició Orgànica:			
Composició Artificial:			
Color: Altres	Cota Superior: 2013,60 (en metres)	Cota Inferior:	0,00 (en metres)
Relacions Físiques: És cobert per: 4			
Fase Cronològica:		Datació:	
Interpretació: No exhaurit. Color verd clar			

10. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

10.1 Documentació Fotogràfica

Foto 1: Ubicació de la intervenció des de l'estació del cremallera

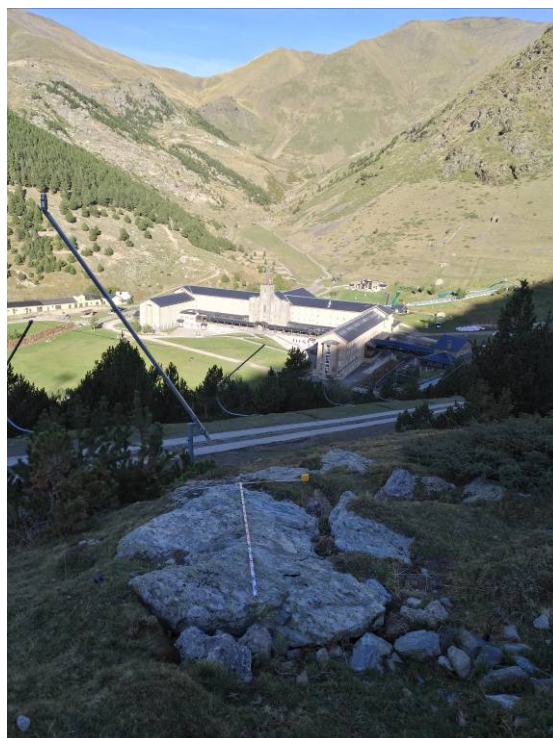

Foto 2: Inicial. Direcció NO

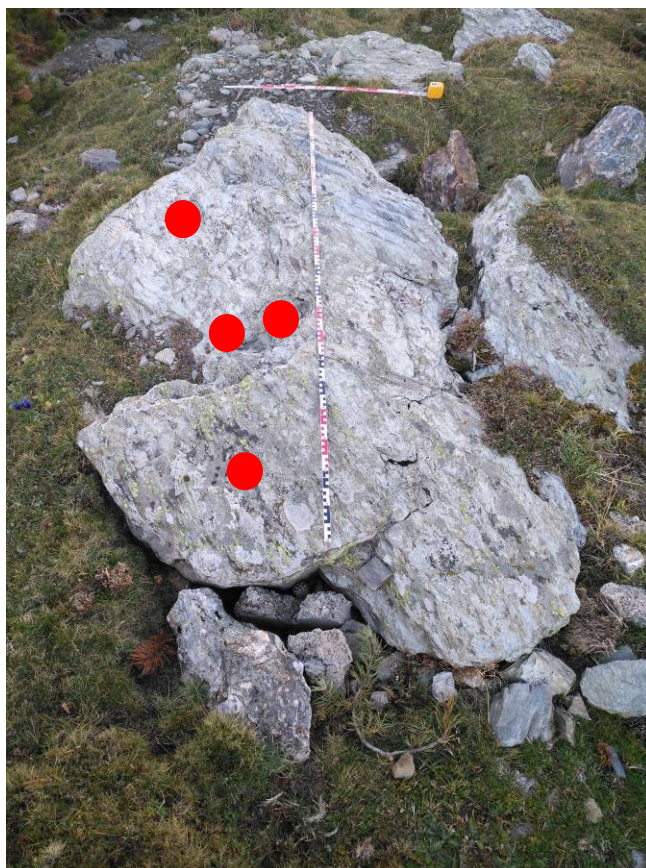

Foto 3: Inicial. Direcció NO. Localització de les cassoles

Foto 4: Inicial. Direcció N

Foto 5: Detall cassoletes

Foto 6: Detall cassoleta

Foto 7: Detall cassoleta

Foto 8: Retirada de la llosa amb cassoletes

Foto 9: Retirada de la llosa amb cassoletes

Foto 10: Retirada de la llosa amb cassoletes

Foto 11: Inicial sota la llosa amb cassoletes

Foto 12: Excavació del primer sondeig

Foto 13: Excavació del primer sondeig. Perfil SE

Foto 14: Excavació del primer sondeig. Perfil NO

Foto 15: Retirada de la segona llosa

Foto 16: Elements petris sota la segona llosa

Foto 17: Elements petris sota la segona llosa

Foto 18: Col·locació de les lloses en la seva posició original

Foto 19: Final de la primera intervenció

Foto 20: Inicial de la segona intervenció

Foto 21: Ampliació del primer sondeig

Foto 22: Ampliació del primer sondeig

Foto 23: Ampliació del primer sondeig

Foto 24: Ampliació del primer sondeig

Foto 25: Ampliació del primer sondeig

Foto 26: Ampliació del primer sondeig

Foto 27: Ampliació del primer sondeig

Foto 28: Ampliació del primer sondeig

Foto 29: Ampliació del primer sondeig

Foto 30: Ampliació del primer sondeig

Foto 31: Ampliació del primer sondeig. Detall de pedres

Foto 32: Ampliació del primer sondeig. Detall de pedres

Foto 33: Ampliació del primer sondeig. Detall de pedres

Foto 34: Ampliació del primer sondeig. Detall de pedres

Foto 35: Ampliació del primer sondeig. Detall de pedres

Foto 36: Ampliació del primer sondeig. Detall de seqüència estratigràfica sota una de les lloses

Foto 37: Ampliació del primer sondeig. Detall del perfil O

Foto 38: Ampliació del primer sondeig. Detall del perfil S

Foto 39: Ampliació del primer sondeig. Detall seqüència sota concentració de pedres

Foto 40: Ampliació del primer sondeig. Detall concentració de pedres

Foto 41: Ampliació del primer sondeig

Foto 42: Ampliació del primer sondeig

Foto 43: Extracció d'una tercera llosa

Foto 44: Extracció d'una tercera llosa

Foto 45: Inicial sota la tercera llosa

Foto 46: Excavació sota la tercera llosa

Foto 47: Excavació sota la tercera llosa amb presència de pedres

Foto 48: Excavació sota la tercera llosa amb presència de pedres

Foto 49: Retirada d'un ginebró en el tercer sondeig

Foto 50: Inicial del tercer sondeig

Foto 51: Excavació del tercer sondeig

Foto 52: Excavació del tercer sondeig

Foto 53: Excavació del tercer sondeig

Foto 54: Final sondeig 3

Foto 55: Perfil N del tercer sondeig

Foto 56: Perfil O del tercer sondeig

Foto 57: Perfil E del tercer sondeig

Foto 58: General àrea intervinguda

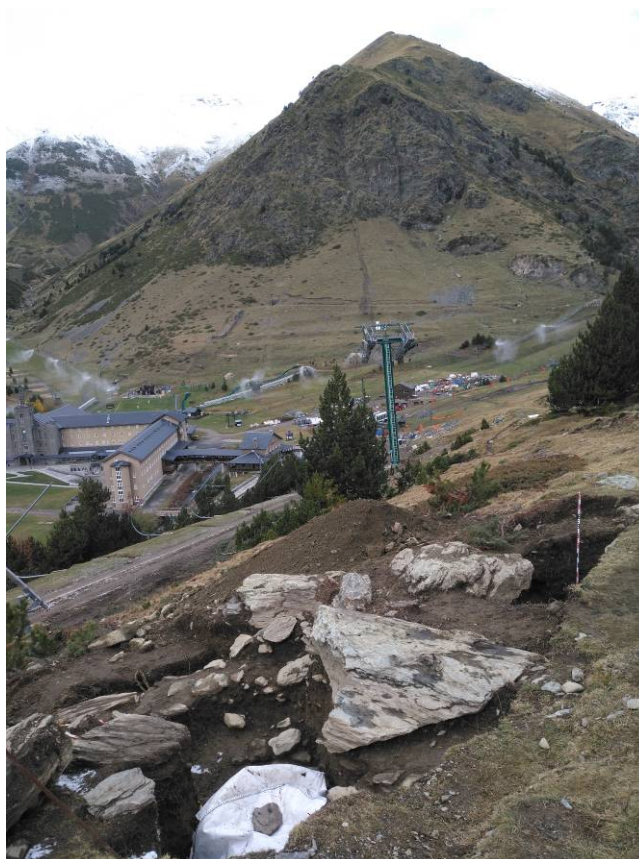

Foto 59: General àrea intervinguda

Foto 60: Excavació a màquina de sondeig al sector O

Foto 61: Excavació a màquina de sondeig al sector O

Foto 62: Excavació a màquina de sondeig al sector O. Perfil S. Final

Foto 63: Excavació a màquina de sondeig al sector S

Foto 64: Excavació a màquina de sondeig al sector S. Perfil O

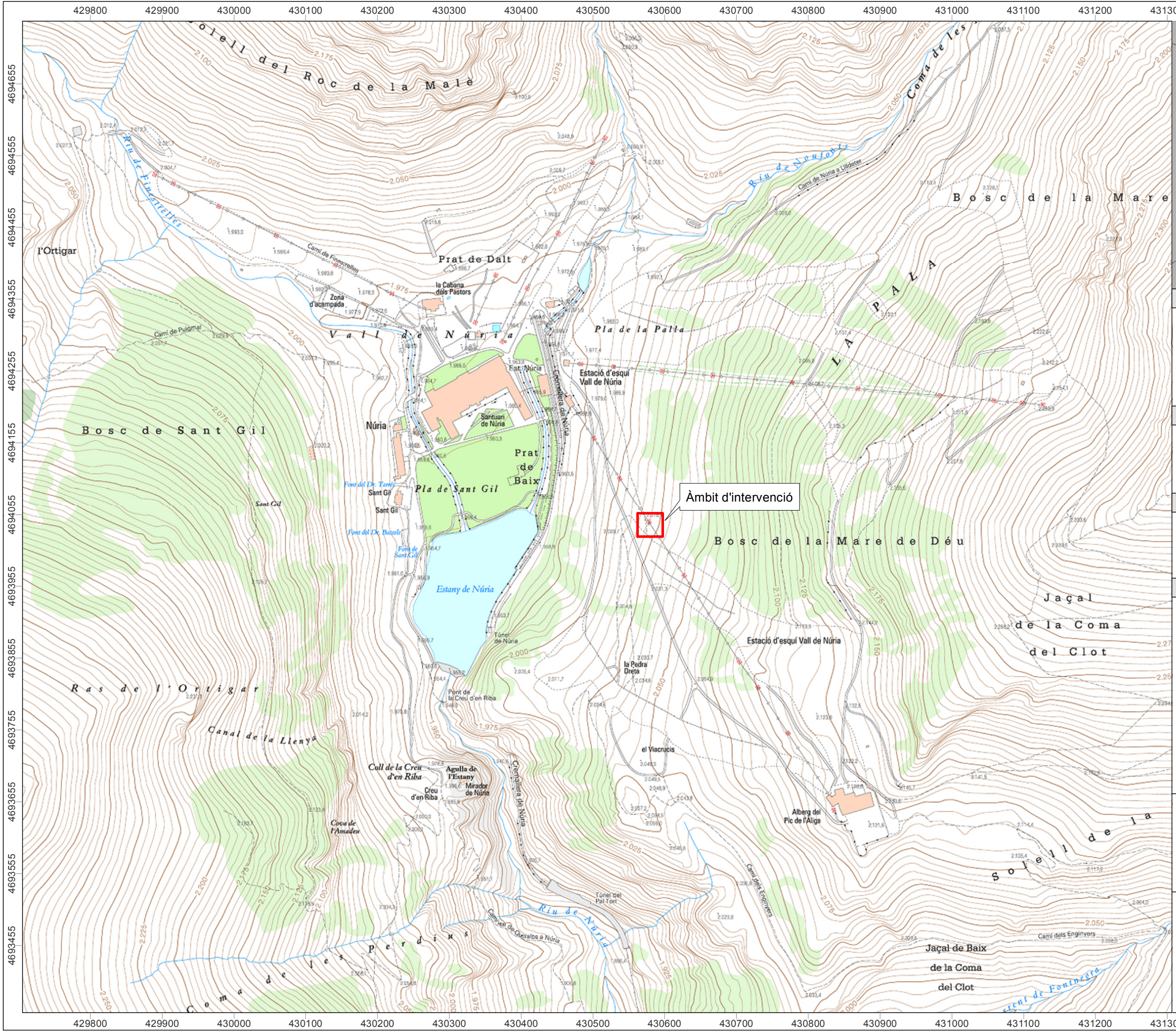

Foto 65: Final zona excavada

Foto 66: Final zona excavada

10.2. Cartografia

NOM DEL PROJECTE

Intervenció arqueològica d'urgència al pal número 4 del telecabina de la Coma del Clot.

MUNICIPI

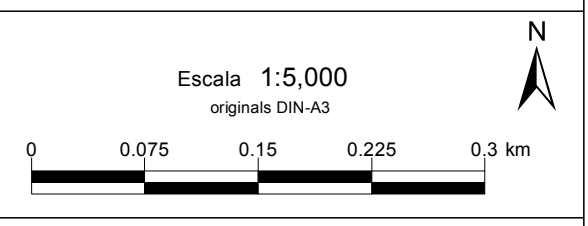
Queralbs

COMARCA

el Ripollès

LLEGENDA

 Àmbit d'intervenció pal 4

Àmbit d'intervenció
X:430562 Y:4694046

